

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет гуманітарних наук
Кафедра філософії та релігієзнавства

Кваліфікаційна робота
(освітній ступінь – «магістр»)
на тему:
«Літературний суб'єкт в рецептивній естетиці Вольфганга Ізера»

Виконала: студентка 2-го року навчання,
спеціальності 033 Філософія
Даценко Єлизавета Олексіївна

Керівник: Козловський Віктор Петрович
кандидат філософських наук, доцент

Рецензент _____
(прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою «_____»
Секретар ЕК _____
«_____» _____ 201_ р.

ЗМІСТ

ЗМІСТ	2
ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. В. ІЗЕР ЯК ФУНДАТОР ЛІТЕРАТУРНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ.....	13
РОЗДІЛ II. КОНЦЕПЦІЯ ЛІТЕРАТУРНОГО СУБ'ЄКТА В. ІЗЕРА	26
РОЗДІЛ III. ГЕНЕАЛОГІЯ НОВОЇ МЕТОДОЛОГІЧНОЇ СТРАТЕГІЇ ЕСТЕТИКИ В.ІЗЕРА КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРОВІДНИХ ФІЛОСОФСЬКИХ НАПРЯМІВ XX СТ.....	38
3.1 <i>Е. Гуссерль і феноменологічний підхід у естетиці.</i>	38
3.2. <i>Структура теорії літературного тексту у дослідженнях Р. Інгардена.</i>	43
3.3. <i>Г.-Г. Гадамер про естетичний досвід художнього твору.</i>	49
ВИСНОВКИ	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	64

ВСТУП

Вольфганг Ізерг (1926 – 2007) – відомий німецький філолог, один із засновників теоретичної школи рецептивної естетики (інша назва: Константська школа, за назвою міста, в університеті якого вона зародилася), чії дослідження охоплюють широкий спектр літературознавчих проблем, порушених М. Гайдеггером, Е. Гуссерлем, Р. Інгарденом та Г.-Г. Гадамером. Дослідження В. Ізера стали проривом у літературознавстві, завдяки увазі до постаті читача як повноцінного суб'єкта літературної творчості, діяльність якого полягає у творенні художніх смислів на рівні з автором.

Актуальність. Витоки принципів рецептивної естетики можна знайти у працях античних філософів (Аристотель та його вчення про калокагатію), у естетиці І. Канта приділена увага вивченню природи художнього сприймання. Інший класичний німецький філософ Георг Вільгельм Фрідріх Гегель зосереджував увагу на важливості художнього процесу та теми сприйняття.

Важливим етапом у створенні художньо-рецепційної проблематики на українських теренах стала харківська філологічна школа (ХФШ), яка сягає 1830-1840-х років. У своїй концепції український мовознавець Олександр Потебня (1835-1891) акцентує увагу на важливості читача у творенні ідей та збагачування смислу творів на рівні з автором¹.

Дослідження теорії рецептивної естетики В. Ізера в Україні більшою мірою торкаються рецептивної поетики та концепції «читача-дитини». Беручи за основу теорію рецептивної естетики Ізера сучасна дослідниця Оксана Панько звертає увагу на питання дитячої рецепції через призму ідей низки відомих українських дослідників, таких як О. Потебня, І. Франко, М. Ігнатенко. Також дослідженням про особливості сприйняття та інтерпретації дитячих творів

¹ Потебня А. А. Из лекций по теории словесности / А. А. Потебня // Эстетика и поэтика. – М.: Высшая школа, 1976. – С. 243.

займалися М. Славова², О. Папуша³, Р. Кохан⁴. Таким чином, сучасні українські мовознавці використовують теорію рецептивної естетики для означення тієї низки запитань, які наразі турбують мово та літературознавство. Чи не єдині на теренах України 1960-1970-х років, хто зверталися до теорії рецептивної естетики і продовжували тенденцію вивчення художнього тексту як компоненту естетичної системи були Г. Сивокінь, Р. Гром'як, Г. Клочек та М. Ігнатенко. Однак, за рахунок того, що зацікавлення дослідників стосувалися, в першу чергу, сфер філології та теорії літератури, питання суб'єкта рецептивної естетики як частини філософської антропології не досліджене і потребує детального аналізу.

В Україні філософська антропологія представлена класичними доробками Григорія Сковороди і Памфіла Юркевича. У своїх антропологічних дослідженнях Григорій Сковорода послуговується біблійною метафорою серця для характеристики особливості людини. Так у своїй відомій праці «Розмова п'яти подорожніх про справжнє щастя в житті» він пише: «Голова всього в людині – серце людське. Воно-то й є найточніша людина в людині, а все інше – околиця...»⁵. Тобто, аспект «людського» у людині проявляється через серце як носій істинного блага. Сучасні дослідники філософської антропології в Україні зупиняються на темах, розвинених суто на базі філософських текстів (як іноземних, так і вітчизняних), однак, залишається досі не дослідженим місце літературних текстів у межах філософської антропології для вивчення і розв'язання питань щодо природи людини.

² Славова М. Попелюшка літератури у дзеркалі науки / Славова Маргарита // Попелюшка літератури. Теоретичні аспекти літератури для дітей. – К.: Видавн.-поліграф. центр «Київський університет», 2002. – С. 7-16.

³ Папуша О. Наратив дитячої літератури: специфіка художнього дискурсу // Автореф. дисерт. На здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. – Тернопіль, 2003. – 190 с.

⁴ Кохан Р. Онтологія читання: рецепція художнього світу дитинства / Роксоляна Кохан. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. 2016. №33. С. 208-217.

⁵ Сковорода Г. Розмова п'яти подорожніх про справжнє щастя в житті. / Григорій Сковорода // Сковорода. Найкраще [Текст]; пер. Марії Кашуби, Галини Сварнике, Назара Федорака. – Львів.: Видавництво Terra Incognita, 2018. – С.126.

Таким чином, дослідження художнього тексту з погляду основних методологічних підходів рецептивної естетики В. Ізера як теорії філософської антропології, створюють умови для надання сучасному літературознавчому контексту нових шляхів вивчення не лише літературно-художніх явищ, але і людської сутності, разом із усіма аспектами людської життєдіяльності. Спираючись на ідеї Н. Гартмана, Р. Інгардена, Е. Гуссерля, Г.-Г. Гадамера видатний німецький естетик і літературознавець В. Ізер розширює горизонти сприйняття художнього тексту та акцентує увагу на позиції суб'єкта сприйняття як основного актора творчого процесу, залучаючи методи феноменологічного, естетичного і герменевтичного напрямів.

Стан наукової розробки теми

У зв'язку з появою в 1970-х рр. рецептивної естетики дослідження й аналіз теорії В. Ізера почали набирати обертів серед літературознавчих теорій. Німецький історик і співавтор теорії рецептивної естетики Ганс Роберт Яусс (1921 – 1997) у праці «Назустріч естетиці сприймання» уточнює і доповнює теорію В. Ізера у дусі літературної герменевтики. Він пише про занепад літературної теорії на теренах Німеччини і світу загалом, і закликає до її відродження шляхом відходу від звичного історичного транслювання фактів до рецепції текстів через естетику сприймання. Перспектива такої естетики опосередковує пасивне сприйняття тексту, яка протікає у «горизонті очікування» й активне розуміння у межах конкретного історичного плину часу, а також дозволяє відкрити межі сприйняття⁶. Якщо історію літератури розглядати у такий спосіб, тобто в межах діалогу тексту і читача, тоді горизонт, яким обмежена людина, вже не є єдиним можливим способом її сприйняття світу. Завдяки рефлексії людина добудовує нові сенси до власної свідомості⁷. Таким чином, Г. Р. Яусс доповнює теорію рецептивної естетики В. Ізера, яка

⁶ Jauss H.-R. *Toward an Aesthetic of Reception* / Hans Robert Jauss. – University of Minnesota: Press Minneapolis, 2005. – P. 43.

⁷ там само. – P. 43.

передбачає перевагу активного читача над сталою структурою літературного тексту.

Основною базою дослідження концепції суб'єкта рецептивної естетики Вольфганга Ізера стали його роботи з теорії рецептивної естетики, а також статті з дослідження філософської антропології⁸. Також у роботі залучені дослідження його учня і послідовника Річарда фон Оорта. Зокрема, бралися до уваги статті Р. Оорта щодо критики рецептивної естетики та досліджень антропологічного повороту в літературознавстві, а також інтерв'ю з Вольфгангом Ізером на тему місця «вигадок» у літературі й антропології⁹. Велику частину роботи приділено аналізу філософських робіт, пов'язаних із витоками рецептивної естетики Ізера, а саме естетичній і феноменологічній традиції Р. Інгардена, феноменології Е Гуссерля, герменевтиці Г.-Г. Гадамера¹⁰.

⁸ Див. Towards a Literary Anthropology. / Wolfgang Iser // Prospecting. From Reader Response to Literary Anthropology. – JHU Press, 1993 ; Изер В. Историко-функциональная текстовая модель литературы / Вольфганг Изер // Вестник Московского университета. Серия 9. – Филология. – № 3. – М., 1997 ; Изер В. Процес читання: феноменологічне наближення / Вольфганг Изер // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М. Зубрицької. – 2-е вид., доп. – Львів : Літопис, 2001 ; Iser W. Prospecting: From Reader Response to Literary Anthropology / Wolfgang Iser. – The Johns Hopkins University Press, 1993 ; Iser W. The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response / Wolfgang Iser. – Johns Hopkins University Press, 1978 ; Iser W. What is Literary Anthropology? The Difference between Explanatory and Exploratory Fictions / Iser Wolfgang // Revenge of the Aesthetic: The Place of Literature in Theory Today, 2000 ; Iser W. Fictionalizing: The Anthropological Dimension of Literary Fictions / Wolfgang Iser // *New Literary History* Vol. 21, No. 4. – The John Hopkins University Press, 1990. – P. 939-955.

⁹ Див. The Critic as Ethnographer [Електронний ресурс] / Richard Van Oort // *New Literary History*. – 2004. – №4. – Р. 621-661. – Режим доступу: https://onlineacademiccommunity.uvic.ca/rvanoort/wpcontent/uploads/sites/2708/2013/12/Critic_as_Ethnographer.pdf

Oort R.V. The Use of Fiction in Literary and Generative Anthropology: [An Interview with Wolfgang Iser] / Richard Van Oort // *Antropotics: The Journal of Generative Anthropology*. – 1998. – №2. – P. 50-64.

¹⁰ Див. Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика: вибрані твори / Г.-Г. Гадамер; пер. з нім. – К. : Юніверс, 2001. – 280 с. – (Філософська думка).; Husserl Edmund. Phenomenology of Internal Time Consciousness / Edmund Husserl. – Indiana University Press, second print, 2019 ; Ingarden Roman. The Literary Work of Art: An Investigation of the Borderlines of Ontology, Logic, and Theory of Language / Roman Ingarden. – Evanston: Northwestern University Press, 1973. (Наведено лише декілька основних джерел видатних дослідників, детальніший перелік робіт на які я спиралась репрезентовано у списку використаних джерел).

Окремої уваги потребує залучення у роботі праць представників емпіричної філософії – Френсіса Бекона, Джона Локка¹¹, Девіда Г'юма¹². Їхні ідеї базувалися на з'ясуванні емпіричних умов існування світу, а також формування методу науки, який би став засобом для пізнання людиною природи та людського світу. Важливість їхніх ідей для нашого дослідження є безсумнівною, оскільки увага до творення реальностей та безсумнівності в існуванні фікцій в межах антропологічної традиції дозволяють розширити поле наш досвід. Так, Френсіс Бекон вважав, що «вигадки насичують розум задоволенням... в тих точках, де в природі речі це заперечують»¹³. Вигадка у художньому творі для Ізера не є протилежною стороною реальності, а є умовою для створення світів, реальність яких є безсумнівною¹⁴. Для Локка вигадки є фантастичними ідеями, оскільки вони не відповідають жодній із реальностей¹⁵. На думку Девіда Г'юма, вигадки зумовлюють створення нашого *досвіду*¹⁶.

Критичну складову роботи сягають доробки іноземних дослідників, які аналізували теорію рецептивної естетики В. Ізера в контексті антропологічного повороту та його впливу на літературну теорію¹⁷. Зокрема, польська дослідниця Анна Жебковська пише: «Ізерівський підхід санкціонує привілейований характер літератури, що дозволяє оцінити той факт, що література як єдиний тип антропології дозволяє виявити культурні конструкції, які пояснюють та

¹¹ Див. Locke J. An Essay Concerning Human Understanding, ed. R. S. Woolhouse / John Locke. – London: Penguin, 1998. – 816 p.

¹² Див. Hume D. A Treatise Human Nature. / David Hume. – Dover Publications, 2003. – 480 p.

¹³ Див. Bacon F. The Advancement of Learning and New Atlantis, ed. Arthur Johnston / Francis Bacon. – Forgotten Books. – P. 80.

¹⁴ Там само. – P. 940.

¹⁵ Див. Locke J. An Essay Concerning Human Understanding, ed. R. S. Woolhouse / John Locke. – London: Penguin, 1998. – P. 315-317, 127.

¹⁶ Див. Hume D. A Treatise Human Nature. / David Hume. – Dover Publications, 2003. – P. 254, 259.

¹⁷ Див. Markowski M. P. Anthropology and Literature / Michał Paweł Markowski. // Centrum Humanistyki Cyfrowej. – 2012. – №2. – С. 85–93.; Matthew A. Essays in Criticism / Arnold Matthew // The Function of Criticism at the Present Time / Arnold Matthew. 2007 ; Fish S. Is There a Text in This Class? The Authority of Interpretive Communities. / Stanley Fish. – London: Harvard University Press, 1980.

обговорюють світ в певну епоху, або серед конкретних соціальних груп»¹⁸. Інший дослідник, американський літературознавець сучасник Вольфганга Ізера Стенлі Фіш у своїй книзі «Чи є текст у цьому класі?: Авторитет інтерпретаційних спільнот»¹⁹ (1980 р.) розвиває теорію читача як суб'єкта, практично паралельно Ізеру, який у 1978 р. оприлюднює одну із найвідоміших своїх робіт «Акт читання: теорія естетичного сприйняття»²⁰.

На українських теренах інтерес до рецептивних концепцій засвідчують дослідження таких літературознавців як Марка Павлишина²¹, Григорія Клочека²², Марії Зубрицької²³, Григорія Грабовича²⁴, Ольги Червінської²⁵ та інших. Найбільш ґрунтовні дослідження поняття «читач», висвітлення складових, що дають пояснення цьому поняттю запропонувала Марія Зубрицька²⁶.

Проте, проблема полягає в тому, що значну наукову зацікавленість у концепції В. Ізера для дослідників сучасності становлять, зазвичай, розвідки на соціальну, художню та мовну тематику, переважно, із залученням та детальним

¹⁸ Lebkowska A. Between the Anthropology of Literature and Literary Anthropology / Anna Lebkowska. // 2. – 2012. – Р. 42.

¹⁹ Fish S. Is There a Text in This Class? The Authority of Interpretive Communities. / Stanley Fish. – London: Harvard University Press, 1980. – Р. 327.

²⁰ Iser W. The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response / Wolfgang Iser. – Johns Hopkins University Press, 1978. – 239 p.

²¹ Павлишин М. Література, нація і модерність. / Марко Павлишин- Львів: Центр гуманітарних досліджень; Київ: Смолоскип, 2013.

²² Клочек Г. «Поезія Тараса Шевченка. Сучасна інтерпретація». / Григорій Клочек. – К.: Навчальна книга – Богдан, 2014. – 384 с.

²³ Зубрицька М. Homo legens: читання як соціокультурний феномен / М. Зубрицька. – Львів: Літопис, 2004.

²⁴ Grabowicz G. G. Toward the History of Ukrainian Literature. / George G. Grabowicz. – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1981.

²⁵ Червінська О. Актуальні аспекти сучасних інтерпретацій зарубіжної літературної спадщини / Ольга Червінська // Питання літературознавства. Науковий збірник: Вип. 9 (65). – Чернівці, Рута, 2002. – С. 107-112.

²⁶ Зубрицька М. Homo legens: читання як соціокультурний феномен / М. Зубрицька. – Львів: Літопис, 2004.

аналізом лише роботи «Акт читання: теорія естетичного сприйняття»²⁷. Відповідно, наявна потреба у концептуалізації наукового апарату В. Ізера зі спробами проекції його вчення на дослідницький вимір філософської антропології, з простеженням впливів і пошуком антагоністичних позицій у запропонованій теорії рецептивної естетики.

Об’єктом дослідження є праці В. Ізера з теорії рецептивної естетики.

Предмет дослідження є «літературний суб’єкт» у загальній концепції рецептивної естетики В. Ізера.

Метою роботи є аналіз змісту та значення філософських ідей Вольфганга Ізера як засновника літературної антропології.

Для досягнення поставленої мети потрібно розв’язати низку *завдань*:

- визначити загальне місце В. Ізера як фундатора літературної антропології;
- з’ясувати ключові аспекти взаємодії читача і тексту у теорії рецептивної естетики В. Ізера;
- розкрити значення концепції «літературного суб’єкта» для філософської антропології;
- проаналізувати генеалогію нової методологічної стратегії естетики В. Ізера крізь призму провідних філософських течій XX ст. – феноменології і герменевтики.

Структура роботи

Робота складається зі вступу, трьох основних розділів, висновку та списку використаних джерел.

У *розділі I* розглянуто становлення літературної антропології як нової методологічної стратегії; висвітлено позиції на користь визначення літератури як антропологічного феномену; проаналізовані загальні риси антропологічного проекту В. Ізера.

²⁷ Iser W. The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response / Wolfgang Iser. – Johns Hopkins University Press, 1978.

Розділ II присвячено загальному аналізу концепції «літературного суб'єкта», визначені його особливості серед існуючих літературознавчих теорій; розкриті основні положення теорії рецептивної естетики, зокрема зміни функцій літератури і взаємодії читача з текстом.

У *розділі III* розглянуті позиції філософів, які вплинули на виникнення теорії рецептивної естетики В. Ізера; здійснена спроба визначити значення цих ідей для розвитку філософської антропології.

У *висновках* узагальнено результати здійсненого дослідження і визначено перспективи подальшого вивчення теми.

Теоретико-методологічні засади дослідження.

В основу роботи покладено комплексний методологічний підхід, який поєднує дотримання загальних принципів наукового пізнання (зокрема системності, цілісності, об'єктивності, доказовості) і специфічних настанов історико-філософської реконструкції та аналізу, ґрунтованих на принципах історизму та діалогізму. У процесі історико-філософського аналізу становлення і розвитку теорії рецептивної естетики В. Ізера, зокрема аналізу праць філософів, що вплинули на створення цієї теорії, було застосовано феноменологічний, герменевтичний, історико-порівняльний і класифікаційний методи. На всіх етапах дослідження автор керувався критичним методом аналізу джерел.

Джерельну базу дослідження становлять роботи В. Ізера: «Перспектива: від відповіді читача до літературної антропології» (1989); «Імпліцитний читач» (1974); «Процес прочитання: феноменологічне наближення» (1972); «Акт прочитання: теорія естетичного сприйняття» (1978); «Творення фікцій: Антропологічний вимір літератури» (1990); «Поетапна політика. Тривалий вплив історичних п'єс Шекспіра» (1993); «Історико-функціональна текстова модель літератури» (1997); «Діапазон тлумачення» (2000); «Що таке літературна антропологія? Різниця між роз'яснювальними і дослідницькими фікціями» (2000); «Як робити теорію» (2006). Окрім цього, залучені роботи дослідників літературної антропології, зокрема, Габріеля Швааба «Естетична

негоція В. Ізера» (2000); Персі Л'юїса «Вступ до Модернізму» (2007); Михайла Марковського «Антропологія і література» (2012); Волтера Паттера «Вдячності: нариси про стиль» (2012).

Крім того, до джерелознавчої бази долучені праці філософів Р. Інгардена, Е. Гуссерля, Г.-Г. Гадамера як попередників В. Ізера у творенні теорії рецептивної естетики.

Апробація результатів дослідження. Надіслано для друку тези «Літературний суб'єкт в рецептивній естетиці В. Ізера» на XIV міжнародну конференцію «Магістралі та магістреси», що відбудеться в рамках щорічних заходів студентів і аспірантів «Філософія: нове покоління».

Положення, що виносяться на захист:

Формулювання положень, винесених на захист, мають відображати змістовні результати проведеного дослідження, увиразнювати міру реалізації дослідницьких завдань і мети роботи.

- становлення літературної антропології як нової методологічної стратегії завдячує констанській школі на чолі з Вольфгангом Ізером. Література як антропологічний феномен повинна мати відповідні характеристики. По-перше, література, належить до класу людських творінь, що дозволяє розкривати сутність людини; по-друге, література – це простір, в якому людина розкриває себе та знаходить свою суть завдяки творчості; по-третє, література – єдність знань у яких виявляється людська природа;
- «функціональність літератури» пов'язана з проблемою унаочнення в літературі станів людського потрясіння, інтенсивного переживання зустрічі «сам-на-сам», що потребує розглядати літературу як своєрідного медіуму між людиною і світом;
- теорія читацького відгуку (англ. Reader-response criticism) є основним засобом з'ясування проблеми взаємодії читача і тексту у рецептивній естетиці В. Ізера. Реалізація художнього тексту через суб'єкта сприйняття є обов'язковою умовою існування тексту у його повноті;

- способи репрезентації людського досвіду через прочитання літературних текстів для Ізера є основою концепції «літературного суб'єкта», оскільки спосіб пошуку та аналіз подій у тексті, із залученням феноменологічного і герменевтичного методів, дозволяє виявити реальний досвід, що потребує складної, часто «несвідомої гри» з різними елементами твору;
- розширення методології Ізера за межі явного і прихованого, дає можливість подивитися на літературу з точки зору феноменологічного підходу, щоб виявити неочевидні пласти досвіду. Література в будь-якому разі стосується досвіду, оскільки вона описує і транслює різні типи людського досвіду, спираючись при цьому на фантазію як ключовий механізм естетичного досвіду. Рецептивна естетика В. Ізера концентрує свою увагу саме на можливості зрозуміти сутність людини, яка репрезентована в горизонті «неочевидного»;
- залучення В. Ізером філософських концепцій Р. Інгардена та Г.-Г. Гадамера для прояснення того, що не в тексті постає як не зрозуміле, не прояснене. Герменевтичний підхід до тлумачення тексту вибудовується на функціональному діалозі між текстом і читачем, розуміння є важливим моментом процесу читання. Герменевтика прагне сприяти розкриттю сутності генерованих текстом смислів.

РОЗДІЛ І. В. ІЗЕР ЯК ФУНДАТОР ЛІТЕРАТУРНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ.

Поняття «літературної антропології» має декілька аспектів, які різняться між собою. Література може бути предметом антропології і, таким чином, може мати стосунок до вивчення *людини* загалом. Відтак, антропологія літератури, або літературна антропологія як дисципліна, що вивчає людину є частиною гуманітарних наук, яка зосереджує свою увагу на *літературі*. З цього виникає припущення, що важливість вивчення літератури спричинена пошуком нових шляхів розуміння людини, її природи.

Становлення літературної антропології як нової методологічної стратегії завдячує Констанській школі на чолі з Вольфгангом Ізером і Гансом-Робертом Яуссом. На думку Вольфганга Ізера літературна методологія є стратегією, яка має існувати на межі явного і прихованого: «Оскільки література як медіум була присутня з початку писаного часу її наявність та дослідження є антропологічною потребою людства для забезпечення власного життя»²⁸. Отже, це схоже на загальну антропологію, бо літературна може відкрити для нас цілий спектр знань, які пов'язані як із повсякденним життям, так і з людськими проблемами загалом. Однак, варто зауважити, що цей спектр знань повинен охоплювати не лише «не тривіальні» питання, а й зосереджуватись на питаннях граничного значення нашого знання сутності людини, що можливо шляхом аналізу її творінь. Література, в цьому контексті, належить до класу людських творінь, що дозволяє розкрити сутність людини. Ми вважаємо, що завдяки своєму предмету – літературі, антропологія може виявити основні принципи буття людини і, таким чином, стати центром наукових досліджень. Американський дослідник, учень Вольфганга Ізера, процесор Каліфорнійського університету Річард фон Оорт у своїй книзі «Критик як Етнограф» писав: «Якщо людство визначається твариною, яка використовує культуру, а культура визначається як об'єкт, що залучає символічні інтерпретації, то виходить, що

²⁸Iser W. Towards a Literary Anthropology. / Wolfgang Iser // Prospecting. From Reader Response to Literary Anthropology. – 1989. – P. 263-264.

літературознавство стоїть в центрі антропології, заснованої на припущеннях. Бо хто краще тренований, ніж літературознавець у процесі пошуку символічного значення у процесі активного читання художнього тексту, щоб віднайти глибинний, сакральний сенс»²⁹. Питання, порушене Р. Оортом цілком правомірне, оскільки професійне читання текстів дозволяє виявити важливі моменти у вивченні людини.

Далі варто визначити, що саме перетворює літературу в антропологічний феноменом, зрозуміти, що саме визначає антропологічний характер літератури. Виходячи із детального розгляду проблеми, можна припустити, що антропологічний характер літератури відштовхується від розуміння, що література – це простір, в якому людина розкриває себе, знаходить свою суть, завдяки творчості³⁰. Створення щоденних ритуалів, як і читання літератури допомагає людині у вирішенні певних проблем, пов'язаних з власною природою, або навколишнім світом. Людина є людиною, коли вона наслідує, стверджує Аристотель³¹; коли вона грає, на думку Шиллера³²; людина є людиною через гру наслідування, вважає Вольфганг Ізер³³. У кожному з варіантів, для визначення своєї повноти, людина залучає якийсь інструмент, без визначення якого, вона безпорадна у реальності, в якій вона існує.

Останнє запитання, на яке варто звернути увагу для розуміння походження літературної антропології стосується того, що можна знайти в літературі такого, що вона може нам розповісти про людину. Банальним буде

²⁹ Див. The Critic as Ethnographer [Електронний ресурс] / Richard Van Oort // New Literary History. – 2004. – №4. – Р. 621-661. – Режим доступу: https://onlineacademiccommunity.uvic.ca/rvanoort/wpcontent/uploads/sites/2708/2013/12/Critic_as_Ethnographer.pdf

³⁰ Markowski M. P. Anthropology and Literature / Michał Paweł Markowski. // Centrum Humanistyki Cyfrowej. – 2012. – №2. – Р. 88.

³¹ Див. Aristotle. Aristotle's Poetics / Aristotle. Trans. George Walley, eds. John Baxter and Patrick Atherton. – Montreal and Kingston: McGill-Queen's University Press, 1997. – Р. 144.

³² Schiller F. On the Aesthetic Education of Man (Dover Books on Western Philosophy) / Friedrich Schiller. Dover Publications; Dover Books on Western Philosophy edition, 2004. – Р. 142.

³³ Див Iser W. What is Literary Anthropology? The Difference between Explanatory and Exploratory Fictions / Iser Wolfgang // Revenge of the Aesthetic: The Place of Literature in Theory Today, 2000. – Р. 165.

сказати, що сама сутність літератури передбачає звернення до людських почуттів, її страхів і переживань. В цьому сенсі, література – єдність знань у яких виявляється людська природа. На думку польського дослідника-літературознавця Михайла Марковскі, таке розуміння літератури використовували до появи терміну «антропологія», який є доволі недавнім винаходом і який наприкінці XVIII ст. лише починав своє становлення у вигляді зв'язку між соціально-філософським знанням та етнографічними даними³⁴. У цей період інтерес до людської природи супроводжується спробами знайти способи для здійснення антропологічних досліджень і кумуляції емпіричної та теоретичної інформації³⁵. Допоки Стефан Малларме не визначив, що література відтворює лише поразки і здобутки мови, література завжди сприймалася «антропологічною», бо це є спосіб артикуляції того, хто така людина, незалежно від того, як ці артикуляції змінювалися тоді, коли це робить мова³⁶. У цьому сенсі, антропологія як дисципліна, що вивчає людську природу і поведінку з легкістю черпає знання з літературних текстів, оскільки саме в них заховані пласти людського досвіду і є можливість дослідити ту, чи іншу тему³⁷.

Усі запропоновані питання, які ставить перед собою літературна антропологія, викликають неабияку цікавість, оскільки вони стосуються пізнання людини як такої. Такої ж думки дійшли представники Констанської школи, які прагнули створити методологію, яка б досягнула межі людського досвіду і поєднала в собі явне та приховане. Відтак, вони звернули увагу на реципієнта сприйняття і зробили його центром власної методології – *рецептивної естетики*. Якщо класична літературна методологія спиралася на

³⁴ Див. Markowski M. P. Anthropology and Literature / Michał Paweł Markowski. // Centrum Humanistyki Cyfrowej. – 2012. – №2. – Р. 89.

³⁵ Поправко О. В. Антропологія: навчальний посібник / О.В. Поправко. – Мелітополь: Вид-во МДПУ ім. Богдана Хмельницького, 2016. – С. 8.

³⁶ Див. Markowski M. P. Anthropology and Literature / Michał Paweł Markowski. // Centrum Humanistyki Cyfrowej. – 2012. – №2. – Р. 88.

³⁷ Winner T. G. Literature as a source for anthropological research: the case of Jaroslav Hašek's *Good soldier Švejk* // Literary Anthropology: A New Interdisciplinary Approach to People, Signs, and Literature. – 1988. – Р. 53-54.

дослідження точки зору автора (імпліцитно), то рецептивна естетика пропонує повернути вектор дослідження у сторону читача. Представники Констанської школи вважали, що коли текст вийшов з-під пера автора він стає самостійним³⁸. Відштовхуючись від розгорнутого уявлення щодо літературознавчих проблем, В. Ізер прийшов до філософського осмислення досвіду прочитання художнього тексту, пропонуючи взяти за основу дослідження літературну антропологію. Саме вона, на думку В. Ізера, здатна дати відповіді на питання, які стосуються необхідності такого виду пізнання, який втілено у літературних текстах. Він задався запитанням, якщо література пов'язана із проявами певних антропологічних потреб, тоді яким чином вона може проявитися людині? Інакше кажучи, для чого нам потрібна література?

Найбільш загальні припущення антропологічного проекту В. Ізера визначають, що створення фікцій – це те, що визначає позицію людини у світі. Література як «дзеркало, що дозволяє людям бачити відображення у своїх проявах»³⁹. Література постає таким собі медіумом між людиною і світом. Таким чином, література виконує надважливу функцію – інтерпретує зовнішній світ, створюючи структури, які зменшують його незрозумілість, або навіть дивакуватість. В інтерв'ю Р. Оорта його старший колега і вчитель В. Ізер сказав: «Можна використовувати літературу як засіб для того, щоб з'ясувати, чому люди схильні бути самими собою і, водночас, іншими. Нам потрібні вигадки, щоб впоратися з усім, що стоїть на нашому шляху. Ми впевнені, що ми народилися та померемо, однак не маємо ані жодного уявлення, ані досвіду про ці поняття».⁴⁰

³⁸ Див. Jauss H.-R. *Toward an Aesthetic of Reception* / Hans Robert Jauss. – University of Minnesota: Press Minneapolis, 2005. – P. 140; Iser W. *Interaction between Text and Reader* / Wolfgang Iser // *Prospecting: From Reader Response to Literary Anthropology*. – 1989. – P. 32.

³⁹ Iser W. *What is Literary Anthropology? The Difference between Explanatory and Exploratory Fictions* / Iser Wolfgang // *Revenge of the Aesthetic: The Place of Literature in Theory Today*, 2000. – P. 177.

⁴⁰ Oort R.V. *The Use of Fiction in Literary and Generative Anthropology: [An Interview with Wolfgang Iser]* / Richard Van Oort // *Antropoptics: The Journal of Generative Anthropology*. – 1998. – №2. – P. 53.

Інакше кажучи, фантастика існує замість знання, або досвіду, чи це структура, яка розширює наш досвід, залучаючи ті сфери, які для безпосереднього досвіду недоступні. В цьому сенсі, можна сказати, що людина вигадує себе у момент, коли вчиться уявляти. Коментуючи теорію В. Ізера професор Каліфорнійського університету Габріель Швааб пише: «Вигадки стають важливим подвоєнням нашої природи, відображаючи те, чого ми за будь-яких умов не можемо сприймати»⁴¹. Звідси, можна припустити, що література знаходиться між двома протилежностями – речами, які неможливо пізнати і потенційним знанням про ці речі⁴².

Отже, література постає важливим засобом існування і стає інструментом пізнання нового досвіду. В. Ізер вважає, що література постає посередником не лише між людиною і світом, але і між знанням та існуванням, що впливає на відсутність прямого доступу людини до себе⁴³. Саме «фікціоналізація» є причиною і наслідком радикального зрушення суб'єкта по відношенню до самого себе. Щоб зрозуміти власне існування, потрібен постійний шлях тлумачення власних фікцій. Ті структури, які закладено у художній літературі не можна віднести до досвіду, але їхнє розкриття дозволяє його пізнати через незавершеність, тобто те, що людина створює завдяки власній уяві.

Письмова література, порівняно з іншими видами мистецтва є доволі недавнім явищем, хоча вона так само як і решта мистецтв намагається контролювати і узагальнювати речі у світі відповідно до людських потреб. Завдяки письмовій літературі людина створила новий спосіб сприйняття світу, який функціонує для того, щоб розширити уяву читача і залучити до безмежної кількості інтерпретацій, а також дати поштовх до дослідження об'єктивного світу, незалежно від функцій, які вона має.

⁴¹ Schwab G. If Only I Were Not Obligated to Manifest: Iser's Aesthetics of Negativity / Gabriel Schwab. – New Literary History, 2000. – P. 73-74.

⁴² Izer W. Fictionalizing: The Anthropological Dimension of Literary Fictions // Wolfgang Iser. – New Literary History, 1990 – P. 948.

⁴³ там само. – P. 950.

У широкому значенні функції літератури здебільшого визначають її (літературне) відображення для людини, а саме естетичне, культурне, наукове тощо. У літературному словнику видавництва «Академія» одне із визначень терміну художньої літератури трактується як «вид мистецтва, що певним чином співвідноситься із об'єктивною дійсністю, але не видає своїх творінь за дійсність»⁴⁴. Тобто можна сказати, що художні тексти описують певний досвід, використовуючи мовленеві форми, аби репрезентувати *людський досвід* в умовно-правдивому зображенні. Такі тексти, з точки зору істинності – фіктивні, однак вони дають можливість читачеві розширити межі власного досвіду завдяки *уяві*. Поняття «істинності» тут варто тлумачити радше як правдивість суджень у пізнавальному розумінні, або ж як результат пізнання. Визначаючи зв'язок між реальністю і літературою, Вольфганг Ізер використовує поняття «переступати» (over-step). Свідомість певним чином дублює реальність, подвоює її за рахунок вигадки, проте, в певній точці фікція і література принципово розходяться. Фікція передбачає вимисел і підробку фактів, натомість, література покликана для кращого розуміння реальності. Ба більше, літературний вимисел, завдяки власним способам виразу, сприяє виявленню власної природи⁴⁵.

Вигадка для Ізера не є протилежною стороною реальності, а є умовою для створення світів, реальність яких є безсумнівною⁴⁶. Подібні ідеї щодо існування фікцій і творення реальностей у класичній філософії висловлювали Френсіс Бекон, Джон Локк, Девід Г'юм. В межах антропологічній традиції основною метою було надати дескрипцію «людського» і визначити унікальність суб'єктивності. Френсіс Бекон (1561 – 1626) вважав, що «вигадки насичують

⁴⁴ Див. Гром'яка Р.Т. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – Київ: ВЦ «Академія», 2007. – С. 397.

⁴⁵ Izer W. Fictionalizing: The Anthropological Dimension of Literary Fictions // Wolfgang Iser. – New Literary History, 1990 – P. 943-946.

⁴⁶ там само. – P. 940.

розум задоволенням... в тих точках, де в природі речі це заперечують»⁴⁷. Ця позиція вказує на те, що можна знаходити можливості завдяки зверненню до «складно доступних» речей. Для Локка вигадки є фантастичними ідеями, оскільки вони не відповідають жодній із реальностей⁴⁸. На думку Девіда Г'юма, вигадки зумовлюють створенню нашого *досвіду*⁴⁹.

Починаючи з Аристотеля дослідники намагалися досягнути цей вид мистецтва у різний спосіб. Аристотелівська теорія мімезису передбачала зіставлення поезії і науки з іншими видами мистецтва і визначала літературу як наслідування того, що за ймовірності могло б бути⁵⁰. Класична літературознавча традиція зосереджена на розумінні художньої літератури як співвідношення діалектики суб'єктивного і об'єктивного, дійсного й уявного, реального і метафізичного⁵¹. Саме таке визначення художньої літератури ми визначаємо ключовим для подальшого з'ясування функцій літератури.

Попри різні спроби дати визначення феномену художньої літератури, кожна з них так чи інакше стосується людського сприйняття світу і загалом бажання людини пізнати власне *Я*. Таке уявлення уможливорює розуміння того, що є важливою складовою літературного процесу, тобто, хто є суб'єкт, читач, або реципієнт. Відтак, польський теоретик феноменологічної естетики Роман Інгарден (1893 – 1970) надає статусу «правдивості» в запропонованому значенні лише творам художньої літератури, говорячи про те, що інші види мистецтва (наприклад, витвори живопису, або архітектури) істинні, тобто

⁴⁷ Див. Bacon F. The Advancement of Learning and New Atlantis, ed. Arthur Johnston / Francis Bacon. – Oxford: Clarendon Press, 1974. – P.80.

⁴⁸ Див. Locke J. An Essay Concerning Human Understanding, ed. R. S. Woolhouse / John Locke. – London: Penguin, 1997. – P. 315-317, 127.

⁴⁹ Див. Hume D. A Treatise Human Nature, ed. L. A. Selby-Bigge / David Hume. – Oxford, 1968. P. 254, 259.

⁵⁰ Див. Aristotle. Aristotle's Poetics / Aristotle. Trans. George Walley, eds. John Baxter and Patrick Atherton. – Montreal and Kingston: McGill-Queen's University Press, 1997. – P. 144.

⁵¹ Див. Изер В. Изменение функций литературы / Вольфганг Изер // Современная литературная теория. Антология. – М.: Флинта: Наука, 2004. – С. 23.

«правдиві» тією мірою на скільки вони самостійно можуть бути результатами пізнання⁵².

Роман Інгарден запропонував термін «інтенційності» для позначення естетичного предмета⁵³. Він стверджував, що світ, представлений у творі мистецтва, може бути водночас і відображенням реального світу і світу вигаданого, проте, він існує для того, щоб викликати естетичне переживання⁵⁴.

Подібне уявлення мав і Вольфганг Ізер. У своїй роботі «Зміна функцій літератури» він звернув увагу на особливість позиції суб'єкта у літературознавчому процесі. Він писав: «Виключний дуалізм мисленнєвого процесу щодо того, що доступне людському мисленню, подвійність зображення недоступного, поєднання непоєднуваного – усе це притаманне людській свідомості... із цього протиріччя витікає потреба у репрезентації, потреба у образах, які здатні примирити те, що є непримиримим»⁵⁵. Звідси, можна зробити висновок, що для того, щоб досягнути цілісного розуміння людської істоти (тобто власного *Я*) художня література має звернутися до якоїсь із сфер знань, яка могла б слугувати підґрунтям для аналізу та репрезентації людського досвіду. Такою «служницею», на нашу думку, і слідуючи концепції рецептивної естетики Вольфганга Ізера є філософія, а саме *філософська антропологія*. Оскільки саме *філософська антропологія* звертає увагу на світ людини в аспекті онтологічних, гносеологічних, соціально-філософських знань і дозволяє інтерпретувати людину з точки зору її власної суб'єктивності. Відтак, поєднання художньої літератури з філософською антропологією створює широке поле дослідження безмежного спектру ідей пов'язаних з людською істотою, її проявами у світі. Необхідність літератури, на думку Ізера,

⁵² Див. там само. – С. 28.

⁵³ Див. Інгарден Р. Исследования по эстетике / Роман Ингарден. – Москва: Издательство Иностранной литературы, 1962. – С. 111.

⁵⁴ Див. Інгарден Р. Исследования по эстетике. – С. 105.

⁵⁵ Див. Ізер В. Изменение функций литературы / Вольфганг Изер // Современная литературная теория. Антология. – М.: Флинта: Наука, 2004. – С. 28-29.

спричинена людською природою, яка схильна до постійного пошуку відповідей на хвилюючі запитання про людське буття⁵⁶.

В дусі феноменологічної традиції Вольфганг Ізер пов'язує художню літературу з дійсністю. З ходом історії літературу неодноразово критикували, шукали виправдання її існуванню у різних теоретичних школах. Звідси виникає парадоксальна ситуація, бо завдяки своїм засобам література виконує власні задачі, в той час як існуючі критики у вигляді різномірних естетичних і культурних теорій, намагаються вивести її в інші системи для наближення до потреб епохи⁵⁷. Відповідно, оскільки вимоги тієї чи іншої доби змінюються, то й функції літератури мають схильність до таких змін. Найбільш впливовими для епохи змін у художній літературі можна зазначити події ХХ ст., а саме бунт дадаїзму та «культурну революцію» у Франції 1968 року. Визначальною рисою цих подій є бажання знищити кордони між літературою і дійсністю. Про це свідчать десятки гасел студентів-бунтівників, а також маніфест дадаїстів «Як написати дадаїстський вірш» Тристиана Тцари:

«Взяти газету,

Взяти ножиці,

Обрати у газеті статтю, об'ємом як створюваний вірш,

Вирізати статтю.

Потім обережно розрізати статтю на слова, скласти все в сумку.

Акуратно струсити.

Далі виймайте обрізки один за одним,

Скопіюйте у тому порядку, в якому ви дістали із сумки,

⁵⁶ Див. там само. – С. 28.

⁵⁷ Див. Ізер В. Изменение функций литературы / Вольфганг Изер // Современная литературная теория. Антология. – Москва: Флинта, Наука, 2004. – С. 23.

Вірш буде нагадувати вас.

І ось – безмежно оригінальний автор чарівної чуйності, навіть не оцінений вульгарним стадом»⁵⁸.

Таке стрімке бажання протиставити творчість і дійсність глибоко укорінилося у головах людей і існувало протягом студентської революції 1968 року. Прямі заклики до дій у вигляді поєднання мистецтва і революції мали б створити нову дійсність, яка стане основою майбутнього. На думку В. Ізера, революція постійно залишається у межах чистого заперечення, чим радикальніший рух, тим більше він призводить до самознищення⁵⁹. Відтак, у естетиці ХХ ст. виникає опозиція мистецтва і життя, яка відкрила літературі нові способи її існування.

Класична античність вбачає у відношенні мистецтва до життя (можна також замінити слово життя – природою) впорядкованість космосу, на своїй фінальній стадії, у ХVІІІ ст., це протиставлення ґрунтувалось на основі вірі у можливість вдосконалення світу⁶⁰. Однак, з розпадом цієї концепції відбувається повна зміна у опозиції природи – життя, де на місце природи приходить *індивідуальний суб'єкт*, або геній. На відміну від практичної діяльності ремісника, геній займається чистою творчістю. Вже німецька класична філософія – Імануїл Кант, Йоганн Фіхте, Фрідріх Шеллінг і Георг Гегель – визнавала діяльність генія як базову для активізації можливостей людини.

У ХІХ ст. починають сприймати мистецтво як «прекрасну подобу життя», що суперечить прозі дійсності. Авторитетний англійський критик другої половини ХІХ ст. Меф'ю Арнольд (1822 – 1888) у збірнику критичних есеїв писав: «Критика має зберігати повну незалежність від духу практицизму і

⁵⁸ Див. Lewis P. The Cambridge Introduction to Modernism / Pericles Lewis. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007. – P. 107.

⁵⁹ Див. Изер В. Изменение функций литературы / Вольфганг Изер // Современная литературная теория. Антология. – Москва: Флинта, Наука, 2004. – С. 26-27.

⁶⁰ там само. – С. 27.

переслідуваних ним цілей»⁶¹. Це означало, що критик має утримуватись від діяльності у соціальній, політичній сферах в ім'я теоретичного ставлення до світу. Поле діяльності критика обмежується звільненням мистецтва і дійсності від єдності, яку пропонували попередні традиції. Із завершенням XIX ст. виникає концепція автономного мистецтва, яке з'являється як реакція на увагу людини до швидкоплинності життя і як спосіб відволікти її від буденності⁶². На нашу думку, ефективність такої концепції була зумовлена тим, що на противагу романтизму, автономне мистецтво пропонувало вийти за межі встановлених очікувань і звільнити літературу від соціальної дійсності. Від початку протиріччя між мистецтвом і дійсністю поступово виникала потреба конкретизувати позицію автономного мистецтва, оскільки його визначення не вичерпується лише свободою. Через те, що мистецтво претендувало на вільне вираження, воно потребувало інших форм, аби людина мала можливість приборкати свою природу, завдяки таким формам. Вольфганг Ізер визначає такою формою появу в XIX ст. *музейів*⁶³. Витвори мистецтва відходять від «абстрагованої» форми існування в історичному середовищі і стають статусними «витворами мистецтва». Відтепер ми маємо найбільш вдале вираження усіх успішних репрезентацій в історії мистецтва, які зберігають теперішнє і яке виходить на передній план. Музеї починають існувати в єдиному часі – теперішньому, що призводить до акцентування уваги на їх історичному розрізненні⁶⁴.

Подібно до пам'яток автономного мистецтва, література намагається замінити «канонічні тексти» на музей літератури. Літературознавці та критики намагалися віднайти «шедеври»⁶⁵. Уявний музей літератури узагальнював

⁶¹ Див. Matthew A. *Essays in Criticism* / Arnold Matthew // *The Function of Criticism at the Present Time* / Arnold Matthew. 2007. – P. 315.

⁶² Див. Изер В. *Изменение функций литературы* / Вольфганг Изер // *Современная литературная теория. Антология*. – Москва: Флинта, Наука, 2004. – С. 31.

⁶³ там само. – С. 32.

⁶⁴ там само. – С. 33.

⁶⁵ Див. Pater W. *Appreciations: With An Essay On Style* / Walter Horatio Pater. – Trieste Publishing, 2017. – 280 p.

здобутки «світової літератури» та давав можливість людині долучитися до загального досвіду класиків. Одним із таких «скарбниць» був довідник цитат Джона Барклета, який на 2012 рік налічує вісімнадцять видань⁶⁶. Популярність подібних довідників свідчить про значне поширення гуманітарної освіти на широкі маси. Свобода користування подібною літературою мала неабияку важливість, оскільки відтепер знайомство із літературою минулого долучало людину до культури. Використання цитат у бесідах вважалося ознакою освіченості, а людина отримувала доступ до елітних груп⁶⁷. Відтепер почали зникати соціальні межі для усіх, хто хоч якось був долучений до культури. Клас і професія перестають бути визначальними рисами освіченості людини. Таким чином, культура XIX ст. стає поштовхом і, водночас, «замороженням» літературної освіченості суспільства. Вирвані з контексту цитати долучають співрозмовника до освіченого прошарку і виділяють як «своїх». Проте, такі прояви «освіченості» уповільнювали функціональність літератури, в першу чергу, автономність мистецтва як звільнення від рутини повсякденності.

Вже на початку XX ст. література зустрічається з потужною конкуренцією візуальних і аудіо технологій, що стає причиною зменшення популярності читання. Якщо раніше статус літератури підвищувався за рахунок відповідності із практичним застосуванням, то тепер будь-які спроби знайти, або надати практичного значення художній літературі можуть бути спричинені лише загальнокультурною потребою людини⁶⁸.

З прогресивною появою новітніх технологій художня література починає набувати все нових форм у різних аудіо-візуальних проявах мистецтва. Фільми, аудіо книжки заміняють звичний спосіб сприйняття літератури. Це стало причиною зміни сприйняття художньої літератури як прочитання на більш спрощений варіант – перегляд, прослуховування. Чи є ефективним такий

⁶⁶ Див. Bartlett J. Bartlett's Familiar Quotations / John Bartlett. – Little, Brown and Company, 1968. – №14. – p. 1750.

⁶⁷ Див. Изер В. Изменение функций литературы / Вольфганг Изер // Современная литературная теория. Антология. – Москва: Флинта, Наука, 2004. – С. 34.

⁶⁸ там само. – С. 36.

формат пошуку практичної «користі» в художній літературі? На нашу думку, ні, оскільки завдяки зміні основного способу сприйняття літератури – безпосереднього активного читання суб'єктом на будь-які інші – перегляд, чи прослуховування, виникають нові способи пошуку сенсів, але при цьому відбувається значне обмеження основного прийому осмислення тексту – читання, що має негативне значення для літературного тексту⁶⁹.

Якщо слідувати позиції Вольфганга Ізера щодо функції літератури, а саме, що література ставить людину один-на-один із собою і, таким чином, змушує пізнавати власну сутність, то для людей сучасного суспільства, які значною мірою замкнуті на власних соціальних ролях, така зустріч стає потрясінням, оскільки це змушує виходити за межі власного комфорту і, ба більше, порушити стабільність. Саме через це парадигма зміни функцій літератури зміщується у напрямку від практичного використання літератури лише як джерела освіченості до з'ясування прихованих потреб суспільства і антропологічних потреб людини у віднайдені шляхів комфортного життя у технологічному і глобалізованому світі. Відтепер, література отримує нове уявлення про дійсність – а саме, її схоплення, сприйняття і інтерпретацію.

Вольфганг Ізер став на шлях культурної антропології, він вийшов за межі класичного розуміння літературної теорії і запропонував нове бачення можливості існування літератури у поєднанні із філософією. Відтак, змінюється парадигма уявлення про класичну літературну теорію і виникає міждисциплінарний зв'язок літератури та філософії.

Літературна антропологія Ізера стає актуальною при спробі зафіксувати так званий «антропологічний поворот» як певне зрушення в уяві і мисленні людини на користь уваги до людини як центрального гравця в культурі. Спроба посилити цю тенденцію та вийти за межі встановлених досліджень в першу чергу структуралізму та постструктуралізму зумовила появу в Константському

⁶⁹Див. Ізер В. Изменение функций литературы / Вольфганг Изер // Современная литературная теория. Антология. – Москва: Флинта, Наука, 2004. – С. 37.

університеті тенденції уваги до літературного вимислу⁷⁰. Попри вагомий вплив повороту саме до літератури його увага значно ширша, не обмежується однією літературою.

Якщо вважати літературу не лише формою переживання, але і певною рефлексією того, ким ми є і що нас оточує, можна стверджувати, що література є інструментом для розуміння світу. В антропологічній перспективі між літературою та існуванням немає жодної різниці, оскільки це є загальний простір де людина, яка намагається зрозуміти себе, створює літературу та усілякі вигадки, враховуючи антропологію, яку розумію як дискусію про людський світ. Літературний дискурс, відтак, подібно до філософських напрямів, стає способом пошуку саморозуміння.

⁷⁰ Свідченням цьому є конференція «The Anthropological Turn in Literary Studies», що відбулася у 1996 році в університеті Констанцу .

РОЗДІЛ II. КОНЦЕПЦІЯ ЛІТЕРАТУРНОГО СУБ'ЄКТА В. ІЗЕРА

Концепцію літературного суб'єкта Вольфганга Ізера більшою мірою викладена у одному із розділів книги «Акт прочитання: теорія естетичної реакції» (1978). Цій концепції присвячений розділ «Взаємодія між читачем і текстом», а також стаття «Процес читання: феноменологічне наближення» (перша публікація в журналі «New Literary History» 1972 року). В цьому підрозділі буде здійснена спроба розгорнути детальний аналіз даної концепції, спираючись на ці джерела, оскільки саме вона дає ключ до розуміння основної проблематики роботи, а саме концепції літературного суб'єкта.

За останні декілька десятиріч було здійснено спробу творення нових термінів для позначення поняття читача у теорії літератури, так званий, «зразковий читач» У. Еко⁷¹, «архічитач» М. Ріффатера⁷², «інформований читач» С. Фіша⁷³, «абстрактний читач» В. Шміда⁷⁴ тощо. В. Ізер використовує поняття «імпліцитного читача»⁷⁵. Для нього читач поєднує рефлексію автора з власним домислом та утворює цілісне уявлення про художній текст. Саме від творчої активності читача залежить подальший успіх твору. Вольфганг Ізер доповнює теорію «горизонту очікування» Р. Яусса і отримує поняття «імпліцитний читач»⁷⁶. Імпліцитний читач – читач, який пояснює множинність реакцій на

⁷¹ Еко У. Роль читача. Дослідження з семіотики текстів / Умберто Еко; пер. з англ. М. Гірняк. – Львів : Літопис, 2004. – 384 с.

⁷² Див. Riffaterre M. Semiotics of Poetry (Advances in Semiotics) / Michael Riffaterre. - Indiana Univ Pr; Reprint edition, 1984. – P. 151-152.

⁷³ Fish S. Is There a Text in This Class? The Authority of Interpretive Communities. / Stanley Fish. – London: Harvard University Press, 1980. – 394 p.

⁷⁴ Шмид В. Нарратология / Вольф Шмид. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – С. 33-37.

⁷⁵ Див. Ізер В. Процес читання: феноменологічне наближення / Вольфганг Ізер // Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / За ред. М. Зубрицької. – 2-е вид., доп. – Львів : Літопис, 2001. – С. 261-276.

⁷⁶ Див. Яусс Г.-Р. Досвід естетичного сприйняття і літературна герменевтика / Г.-Р. Яусс; з нім. пер.: Роксоляна Свято і Петро Тарашук. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2011. – С. 530.

художній твір, саме у ньому закладена потенційна множинність смислів у тексті.

Це, радше, проекція уяви читача, що забезпечує цілісність художньої комунікації тексту⁷⁷. У тексті можна виділити образ «окремого читача», який набуває композиційних ознак тоді, коли автор виводить його як героя, залучає до активного сприйняття – ним і є імпліцитний читач. Розуміння автором читача визначає його текстуальні стратегії, які можна помітити у тексті. Таке виокремлення художніх елементів у тексті дає можливість реконструювати уявлення автора про те, яким має бути ідеальний читач його тексту і, як наслідок, зрозуміти наміри автора. Така позиція є складовою «горизонту сподівань», притаманного представникам Констанцької школи. «Горизонт сподівань» має двошарову структуру: з одного боку, він поєднує автора й твір із реципієнтом, з іншого – читача з твором⁷⁸.

Інша теорія Вольфганга Ізера – теорія читачького відгуку (англ. Reader-response criticism) стала одним із найвагоміших здобутків у розвитку літературної теорії ХХ ст., оскільки вона поєднала в собі дві основні філософські течії ХХ ст. – феноменологію і герменевтику. Такий зв'язок відкриває можливості для детального аналізу сприйняття та інтерпретації художнього тексту та дозволяє подивитися на себе під кутом зору суб'єкта, що набуває нового досвіду, шляхом безпосереднього прочитання художнього тексту.

Для пояснення теорії «відповіді читача» Вольфганг Ізер звертає увагу на два полюси, що притаманні літературному тексту – художній та естетичний. Художній стосується автора, тобто – це готовий художній текст, естетичний – читача, а саме його сприйняття тексту⁷⁹. Літературний текст складається із

⁷⁷ Комунікативні стратегії в теорії літератури: автор, текст, читач: Навчальний посібник / Олексій Сінченко. – К.: Логос, 2015. – С. 79.

⁷⁸ Див. праці Вольфганга Ізера: *Der implizite Leser. Kommunikationsformen des Romans von Bunyan bis Beckett*. – Munich: Fink, 1972; *Der Akt des Lesens – Theorie ästhetischer Wirkung*. – Munich: Wilhelm Fink Verlag, 1976.

⁷⁹ Див. Ізер В. Процес читання: феноменологічне наближення / Вольфганг Ізер // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М. Зубрицької. – 2-е вид., доп. – Львів : Літопис, 2001. – С. 269.

безпосередньо тексту і його реалізації. Реалізація (цей термін В. Ізер запозичує у естетиці Р. Інгардена) має важливе значення, оскільки саме завдяки їй відбувається віднаходження нових смислів та набування суб'єктом нового досвіту. Реалізація художнього тексту кожного разу відбувається на індивідуальному рівні, що робить її унікальним методом сприйняття⁸⁰. На думку Вольфганга Ізера, літературний текст з'являється лише тоді, коли відбувається поєднання тексту та уяви читача⁸¹. Теорія читацького відгуку (англ. Reader-response criticism) передбачає наявність у тексті обов'язкової умови – суб'єкта сприйняття, завдяки якому текст набуває нових смислів. В теорії Ізера текст пропонує читачеві нескінченну кількість значень, які примножують, або нівелюють один одного. Такий процес прочитання тексту динамічний та добре організований.

На думку В. Ізера, текст ніколи не вичерпує свого потенціалу, оскільки завдяки *уяві* суб'єкта він постійно реактуалізовується. Таким чином, реалізація тексту для В. Ізера є чи не найголовнішою складовою прочитання тексту. Разом з тим, художній текст дозволяє розширити читацькі можливості, які інтенційно притаманні уяві читача. Читач – основний актор актуалізації художнього тексту. Завдяки співвідношенню перспектив, які зображено у тексті, читач «рухає» текст, надає йому дієздатності і, як наслідок, отримує відповідні реакції, що з'являються у його уяві. Це означає, що у процесі прочитання літературний текст розкриває свій внутрішньо динамічний характер. Так, англійський письменник XVIII ст. Лоренс Стерн у романі «Трістрам Шенді» зазначає: «Як жодна людина, що знає, як поводитися в хорошому товаристві, так і письменник, який усвідомлює істинні межі пристойності й вихованості, не дозволить собі все обдумати. Кращий спосіб висловити повагу читачеві – дружно поділитись з ним своїми думками, надавши деяку роботу також і його уяві»⁸². Звідси, для Стерна, так як і В. Ізера, найвагомішим інструментом читача

⁸⁰ Див. там само. – С. 360.

⁸¹ там само. – С. 356.

⁸² Стерн Л. Трістрам Шенді / Стерн Лоренс ; пер. з нім. В. С. Бойко – Харків: Фоліо, 2014. – С. 191.

є уява, а не лише контекст і змісти, вкладені у текст автором. І автор, і читач, відтак, рівноправні у участі творення тексту. Якщо тлумачити цитату Стерна, то можна дійти до висновку, що така позиція надає читачеві азарту і не дає нудьгувати саме завдяки залученні уяви у процес прочитання. Протягом читання текст може по різному наближатися до суб'єкта сприйняття, через це читач залишається у постійній цікавості і, водночас, має межі в яких працює його уява.

Окрім уяви важливим у процесі прочитання художнього тексту є роль «ненаписаного», тобто усіх домислів читача. «Ненаписане» у тексті є своєрідним каталізатором творчої активності читача. Так, Вірджинія Вульф у есеї «Джейн Остін» звертає увагу на те, що головна героїня твору наділена величезним набором відчуттів, окрім тих, які видно на поверхні; вона (головна героїня) ніби вказує на незначну деталь, проте, саме вона здатна до породження в уяві читача форм, що створюють загальний контекст прочитаного⁸³. Саме такі елементи тексту для Ізера і є основними складовими привертання уваги читача. Відтак, починається динамічний процес, а саме написаний текст обмежує те, що в ньому може сприйматися як задумане, для того, аби ці значення не були занадто банальними, чи абстрактними, водночас, ці значення, які в процесі читацької уяви змінили свою форму є фоном для сприйняття події, що описується⁸⁴. Таким чином, звичайні «банальні» події набувають значення «вічних життєвих форм». Проте, в тексті не буде описана природа цих форм, попри те, що вони і є кінцевим продуктом взаємодії між читачем і текстом.

У розділі «Феноменологія прочитання» Ізер дає пояснення взаємозв'язків читача з текстом і пропонує свій варіант стратегії прочитання тексту. Він виділяє три аспекти:

1. *Поєднання усіх частин тексту в єдине.* При прочитанні, читач має максимально долучитися від подій, що відбуваються у тексті.

⁸³ Woolf V. Mrs. Dalloway and Essays / Virginia Woolf, London: Penguin Books Ltd, 2012. – P. 104.

⁸⁴ Див. Ізер В. Процес читання: феноменологічне наближення / Вольфганг Ізер // Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / За ред. М. Зубрицької. – 2-е вид., доп. – Львів : Літопис, 2001. – С. 271.

Сконцентрувати свою увагу на сюжеті та перебігу подій, що спричинені тими, чи іншими героями. Важливою також є часова послідовність, яка вибудовується під час першого прочитання тексту, яка формує в уяві читача певні сталі форми, завдяки яким кожне наступне прочитання стає лише надбудовою нових значень так сенсів. Однак, Ізер наголошує, що друге і решта прочитань одного художнього тексту допомагають читачу розкрити інші дійсності, реалізуючи вже інакшу часову послідовність⁸⁵. Саме тому інколи ми кажемо, що повторне прочитання тексту відкриває нові аспекти написаного, які раніше могли не помітити.

2. В основі побудови дійсності текст лежать *процеси антиципації та ретроспекції*. Завдяки цим процесам дійсність створює читачеві життєвий досвід, а те в який спосіб він доходить до читача дуже схожий на процес набуття справжнього життєвого досвіду. Відповідно така «реальність» досвіду може допомогти зрозуміти багато аспектів і перенести їх у справжнє життя⁸⁶.
3. Виявлення та розпізнавання значень, викликаних схожістю текстуального та життєвого досвіду. Оскільки та реальність, яку створює реципієнт не тотожна його життєвій реальності, його прагнення спрямовані на те, щоб ототожнити ці дві реальності і подолати розриви, які закладено автором для відчуття дуальності горизонту тексту та власного горизонту сподівань. На думку, Ізера, уявна текстова реальність змінює не лише естетичний, але і життєвий досвід читача⁸⁷. Текст несе в собі здатність читача бачити себе через інший досвід. У цьому Ізер близький до позиції Ганса-

⁸⁵ Див. Ізер В. Процес читання: феноменологічне наближення / Вольфганг Ізер // Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / За ред. М. Зубрицької. – 2-е вид., доп. – Львів : Літопис, 2001. – С. 270.

⁸⁶ там само. – С. 270.

⁸⁷ Ізер В. Процес читання: феноменологічне наближення / Вольфганг Ізер // Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / За ред. М. Зубрицької. – 2-е вид., доп. – Львів : Літопис, 2001. – С. 271.

Георга Гадамера, який стверджував щодо вираження розуміння через діалог.

Попри те, що на першому етапі читання є вимога залучити свою увагу на основні сюжети та контекст раніше у роботах В. Ізер наголошує, що читач має відійти від власної суб'єктивності⁸⁸. Як можна поєднати ці два аспекти?

Виникає парадоксальна ситуація, коли читач, з одного боку, повинен відкритися, щоб відчути чужу, відмінну від власної, дійсність, а з іншого – відмовитися від власної суб'єктивності на час прочитання. Таке протиріччя виникає за рахунок того, що у процесі читання кожен конкретний суб'єкт залучає свої мисленнєві і повне відсторонення від них є неможливим. З іншого боку, часткове відсторонення від власної позиції, а саме аналізу певних подій, сюжетів, перепитів, завдяки першому прочитанні, спричиняють, на думку Ізера, реакцію пост-аналізу, тобто репрезентації певних пластів тексту після завершення окремих розділів книги⁸⁹. Відповідно до наведеного, можна сказати, що в залежності від того, на скільки суб'єкт прочитання сприйматиме чужий досвід на собі, так проявлятиметься його активність у творенні «пропущених» елементів чужої дійсності.

Другий етап прочитання художнього тексту, а саме, увага до процесу ретроспекції, створює різні враження від тексту у всіх читачів, проте, ця різниця буде визначена написаним текстом. Так, наприклад, дивлячись на ясне небо, різні люди побачать на ньому різні фігури хмар. Такі «хмари» в літературному тексті чітко визначені, змінюються лише мисленнєві конструкції для поєднання тексту в одне⁹⁰. Автор має неабиякий вплив на читача, проте, справжній автор не стане давати усю картинку, а залишить місце для уяви.

Після аналізу процесів антиципації і ретроспекції Ізер пропонує додати процеси групування різних сторін тексту з метою дати йому більше логічності і

⁸⁸ Iser W. *Towards a Literary Anthropology*. / Wolfgang Iser // *Prospecting. From Reader Response to Literary Anthropology*. – 1989. – P. 264.

⁸⁹ Див. Ізер В. Процес читання: феноменологічне наближення / Вольфганг Ізер // *Антологія світової літературно-критичної думки XX ст.* / За ред. М. Зубрицької. – 2-е вид., доп. – Львів : Літопис, 2001. – С. 268.

⁹⁰ там само. – С. 269.

послідовності, які завжди шукає читач⁹¹. В цьому є сенс, оскільки читач постійно намагається скласти усю кількість інформації, наданої в творі, і скласти логічну картинку у власному уявленні. Далі В. Ізер пише: «При групуванні написаних частин тексту, ми, таким чином, даємо їм можливість вступати у взаємозв'язок і, водночас, споглядаємо в яку сторону вони нас приведуть, проектуючи логіку, необхідну нам як читачам»⁹². У процесі прочитання читач залучає уяву для будови ілюзій. Шляхом спроб і помилок він організовує частини тексту в єдність, яка дозволяє пере розділити усі факти, віднайдені в тексті. Саме факти, або точки на яких читач фіксує свою уяву і є початковими елементами над якими і вибудовується інтерпретація. Однак, для суб'єкта сприйняття важливою складовою залишається процес побудови твору, кінцевий результат якого потребує відтворення, без якого твір не буде сприйматися як витвір мистецтва⁹³. Відтворення – процес, що спирається на пробіли у потоці сприйняття. Припущення, повернення назад, зміна рішень, переживання потрясінь – все це динаміка відтворення художнього твору. В цьому контексті, В. Ізер звертає увагу на структурні компоненти тексту, а саме наявність у тексті набору знайомих літературних шаблонів (або архетипів), що взаємодіють з описуваними соціальними та історичними обставинами; стратегії для представлення знайомого на фоні незнайомого⁹⁴. Ці структурні одиниці дозволяють читачеві закрити «пробіли» і інтерпретувати текст відповідно до власного уявлення про речі.

Речення для В. Ізера є одиницею значення. Подібно до Ф. де Соссюра, його теорії щодо довільності знаку, німецький дослідник вважає тексти «відірваними від реальності», тобто імпліцитно не пов'язаними ані з суб'єктивною, ані з об'єктивною реальностями. Натомість, тексти складаються із інтенційно корелятивних речень, які логічно пов'язані, або ні, однак,

⁹¹ там само. – С. 268.

⁹² там само. – С. 269.

⁹³ Dewey J. Art as Experience. / John Dewey, London: Penguin Books Ltd. – 2005. – P. 54.

⁹⁴ Див. Ізер В. Процес читання, феноменологічне наближення / Вольфганг Ізер ; пер. з нім. М. Зубрицької // Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. – С. 269.

сукупність яких не розгортає текст у повному обсязі. Враховуючи, що речення в літературному тексті містять не лише твердження, але і поза інформаційні складові (загальний контекст, або опис життя конкретного героя), роль читача полягає у тому, аби «відірвати» елементи, пропоновані кожною із складових художнього тексту.

Варто звернутися до феноменологічного аналізу, аби зрозуміти як кожне речення проявляється протягом усього тексту. Вольфганг Ізер вважав, що такий процес надважливий для характеристики художніх текстів, оскільки вони не описують об'єктивну реальність⁹⁵. Подібно до естетики Р. Інгардена, німецький мислитель вважав, що світ у літературних текстах сконструйована єдністю художніх засобів, одиниць, речень, які використовує автор для розкриття різномірної текстури будь-якого художнього тексту⁹⁶. Наприкінці будь-якого роману, розповіді, чи новели читач отримує особливий світ, точніше сприйняття світу, яке створив він сам завдяки уяві і підсвідомій «грі» з різними елементами твору⁹⁷. Зрештою, кореляти мовлення такі як речення, виконують свої головні функції – ствердження, пробудження в уяві читача, передачі інформації тощо. Усі вони призводять процес читання тексту до наповнення змістом. Е. Гуссерль якось сказав: «Будь-який оригінально створений процес має намір, який конструює усе те, що варто втілити і що сприяє успішному втіленню»⁹⁸. Для успішного втілення літературного тексту потрібна читацька уява, яка оформлює відповідні кореляти і створює структуру змісту. Заувага Гуссерля призводить до виявлення важливого пункту процесу прочитання. Окремі речення не лише взаємодіють між собою, вони формують наше уявлення про події в тексті. Ці уявлення Гуссерль називає «наміром», оскільки така структура притаманна усім корелятам речень, їхня взаємодія стане

⁹⁵ Див. Ізер В. Процес читання: феноменологічне наближення / Вольфганг Ізер // Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / За ред. М. Зубрицької. – 2-е вид., доп. – Львів : Літопис, 2001. – С. 268.

⁹⁶ Інгарден Р. Исследования по эстетике / Р. Ингарден. – М.: зд. иностр. л-ры, 1962. – 251.

⁹⁷ там само. – С. 258.

⁹⁸ Husserl E. Phenomenology of Internal Time Consciousness / Edmund Husserl. - Indiana University Press, second print, 2019. – P. 195.

постійною модифікацією очікувань⁹⁹. Саме тому, якісні літературні тексти завжди мають неочікуваний фінал. Чим більше текст індивідуалізує чи підтверджує очікування, тим більш очевидною стає задум автора. Можна сказати, що кожен корелят у тексті визначає горизонт зміни, або заперечення у кожному наступному сюжеті.

В. Ізер пропонує два способи прочитання художнього тексту. По-перше, автор повинен відмовитися від своєї життєвої історії, тобто власне я має відійти на другий план. По-друге, читач має відмовитися від власної суб'єктивності на час прочитання тексту.

Усі ці очікування викликають неабиякий інтерес до того, що відбудеться далі, але їх модифікації ретроспективно відображаються на прочитаному. Прочитане може набути нового значення, якого не було в момент читання. В. Ізер стверджує, що усе прочитане залишається в пам'яті у певному ракурсі, який може відтворитися у будь-який момент довго після прочитання¹⁰⁰. З часом у мисленні утворюються нові форми того, що ми раніше запам'ятали і проявляться зовсім інші очікування у читача.

Для кращого розуміння сказаного, звернемося до фрагменту роману англійського письменника початку XX ст. Девіда Герберта Лоуренса «Коханець леді Чаттерлей»: « – Надзвичайно, - сказала Коні, – як інакше відчуваєшся у справді гарний день. У інші дні навіть повітря здається напівмертвим. Люди вбивають саме повітря. – Ти думаєш, це роблять люди? - запитав він. – Так. З людей випаровується стільки нудьги, й невдоволення, й злостивості, що вони просто вбивають життєві сили повітря. Я певна»¹⁰¹.

Наведений фрагмент описує розмову головної героїні Коні Чаттерлей з чоловіком Кліффордом. Зі слів Коні можна побачити її життєву позицію, яка укорінена глибоко у сутності головної героїні. Коні закинута у індустріальне

⁹⁹ там само. – С. 184.

¹⁰⁰ Див. Ізер В. Процес читання, феноменологічне наближення / Вольфганг Ізер ; пер. з нім. М. Зубрицької // Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. – С. 270.

¹⁰¹ Лоуренс Д. Г. Коханець Леді Чаттерлей / Девід Герберт Лоуренс. – Львів: Видавництво Старого Лева, 2017. – С. 135.

серце Англії – Регбі, яке її жахало і не давало відчуття повноти життя. Саме через це вона знаходить собі коханця, який живе у мальовничому лісі поблизу Регбі. З її слів прослідковується цинізм і юнацький стоїцизм, в якому Коні приймає абсолютну бездушну огидність центральних графств Англії з їхнім вугіллям і залізом, водночас, вона залишає все як є – як таке, що не варте роздумів. Такий образ жінки, яка страждає від невдоволення своїм життям та місцем у світі (з чоловіком на візку і без дітей) змушує домислювати її спосіб боротьби з таким життям. Коні не намагається повернути чоловіка до щасливого життя, натомість постійно примножує його відчай. Складається враження, ніби роль головної героїні пасивна – Кліффорд боготворить її, ледь не наближаючи до Мадонни і вважає, що їхнім найвищим щастям є духовна близькість, водночас, і Коні не наділяє тілесний зв'язок чимось значним для неї. Проте, вона заводить коханця зрештою для того, аби позбутися власної нудьги. Вона живе і, водночас, не живе, усі її діалоги і душевні стани у тексті зводяться до безвиході, тяжкої самотності: «Вона стояла навколішки, повільно простягаючи перед собою руки, геть сліпо, щоб курчатко знову побігло до мамі-квочки. І в ній була якась така німота й самотність, що в ньому все аж перевернулося від жалю»¹⁰². Якщо відсторонитися від загального контексту, можна припустити, що все життя Коні нагадує сон, але в дійсності таке існування схоже радше на тисняву відчаю, самотності і безвихідь, де поступово вмирає її молодість, краса і жіноча сила – сила материнства, що в ній постійно вирує. Кожна із складових роману – це подія, яка наче б то веде читача до усвідомлення сутності людських відносин у їх пристрасності та повноті жахиття. Читач очікує зміну станів головної героїні, які мають розвиватися і набувати квінтесенції у вигляді зовсім іншого настрою. Однак, Лоуренс вирішує завершити історію леді Чаттерлей трагічно – розлученням з Кліффордом, переїздом Коні до Шотландії, її самотності без коханого чоловіка і надії на майбутнє возз'єднання. Не дарма після довгих років заборони роман

¹⁰² Там само. – С. 166.

набув великої популярності серед критиків та літературознавців, оскільки вважався «забороненим плодом» впродовж десятиліть¹⁰³.

Після першого прочитання роман Лоуренса залишає після себе ефект «незавершеності». Читаючи між рядків виникає відчуття причетності до тексту у вигляді співпереживання чи засудження героїв. Однак, не відчувається повного злиття з героями роману, відчутне а лише зовнішнє споглядання подій та аналіз їхнього розвитку впродовж прочитання. На нашу думку, роман «Коханець леді Чаттерлей» непередбачуване поєднання белетристики та філософії, де в центрі стоїть жіноча сексуальність.

Таким чином, положення читача у літературному тексті залишається невідомим, оскільки читач не завжди, а точніше, майже ніколи не знає, що призведе до його присутності, і не лише в тексті (як читача), а й поза текстом (як людську істоту, що має певний досвід, зокрема, досвід кохання). Цьому слугує те, коли та чи інша книга залишила неймовірне враження на нас, нам одразу ж хочеться поділитися прочитаним. Такий феномен В. Ізер пояснює тим, що бажання обговорювати думки щодо книги виникають за рахунок бажання краще зрозуміти те, у що так були залучені у процесі прочитання¹⁰⁴.

Оскільки літературний текст повністю забирає увагу читача і залучає його до спроб формування ілюзій, він відображає механізми набування нового досвіду. Як тільки читач поринає у дійсність тексту, його попереднє уявлення поступово підтверджується, або нівелюється і, таким чином, текст стає для нього справжнім медіумом теперішнього, тоді як власні ідеї відходять на задній план. Саме в цей момент читач переживає події у тексті, які при відкиданні власних поглядів перетворюються на теперішнє.

¹⁰³ Цей роман перше опублікований у 1929 році. Впродовж десятиліть був заборонений і переслідуваний за порнографію; у повному обсязі увійшов до англійської літератури лише в 1961 році.

¹⁰⁴ Див. Ізер В. Процес читання, феноменологічне наближення / Вольфганг Ізер ; пер. з нім. М. Зубрицької // Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. – С. 271.

РОЗДІЛ III. ГЕНЕАЛОГІЯ НОВОЇ МЕТОДОЛОГІЧНОЇ СТРАТЕГІЇ ЕСТЕТИКИ ІЗЕРА КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРОВІДНИХ ФІЛОСОФСЬКИХ НАПРЯМІВ ХХ СТ.

3.1. Е. Гуссерль і феноменологічний підхід у естетиці.

Філософія модерну пропонує розглядати будь-які відносини людини зі світом з точки зору трансцендентності. Дуалізм світу передбачає наявність іншого світу, протилежного нашому. Таким є трансцендентний світ, перехід до якого потребує присутності у нашому світі чогось, що протилежне нашому існуванню. Така думка довго була присутня у західному філософуванні. Однак, у 1930-1950-х роках формується новий напрям у філософії, який пропонує відійти від класичного способу мислення і почати «повернення до самих речей»¹⁰⁵.

Феноменологічний напрям у філософії формується як критика ідеалізму, в першу чергу, за його суб'єктивізм та психологізм. Едмунд Гуссерль (1859 – 1938) як засновник феноменології, пропонує таким чином відійти від класичного розуміння суб'єкта на основі розуму і пропонує звернути увагу на суб'єктивну здатність *споглядання*¹⁰⁶. Суб'єкт як емпіричний медіатор буття, безпосередньо споглядає речі у світі. Тому, феноменологічна онтологія критично оцінює можливості чистого розуму у спогляданні буття, натомість, надає першість свідомості, мові і мовленню. Звідси, зміст актів споглядання і мислення не є суто суб'єктивними.

Естетичне споглядання буття, відтак, постає у свідомості суб'єкта *інтенційно*¹⁰⁷. Іntenційність як основна характеристика свідомості, за Гуссерлем, передбачає направленість уваги на предмет і сприйняття суб'єктом усіх його

¹⁰⁵ Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии / Эдмунд Гуссерль. – М.: Академический проект, 2016. – С. 265.

¹⁰⁶ Гуссерль Э. Картезианские медитации / Эдмунд Гуссерль. – М.: Академический проект, 2010. – С. 154.

¹⁰⁷ Гуссерль Э. Логические исследования. Том 1. Прологомены к чистой логике / Эдмунд Гуссерль. – М.: Академический проект, 2001. – С.173.

відношень задля розуміння, чи дійсно цей предмет, чи будь-що інше, реально існує¹⁰⁸. Очевидним є те, що будь-яку річ можна визначити як існуючу, проте залишається запитання у якому світі визначене це існування. Наприклад, сприйнятий мистецький твір дійсно існує, чи є ілюзією у моїй голові? Мистецький твір так само може бути наділений атрибутом ілюзорності, як і буття, різниця лише у тому, що у момент, коли ми упевнилися в його ілюзорності, предмет виявляється вже у зміненому модусі віри, і тому має значення не звичайної дійсності, а негативної (зі знаком мінус)¹⁰⁹. Таким чином, Гуссерль вводить поняття справжнього існування речей, на протигагу ілюзорності¹¹⁰. Даним висловлюванням можна дійти до висновку, що сприйняття предметів світу людина завжди наповнює своїм змістом і виявляє їх у вигляді *феноменів*.

На думку Вольфганга Ізера, методологія має працювати на перетині явного та прихованого. Це дає можливість подивитися на літературу з точки зору феноменологічного підходу, щоб виявити неочевидні пласти досвіду. Література в будь-якому разі стосується досвіду, оскільки вона описує і транслює різні типи досвіду. Рецептивна естетика В. Ізера концентрує свою увагу саме на можливості зрозуміти сутність людини, яка репрезентована неочевидно.

Подібно до Гуссерля німецький естетик стверджує, що негативність структурує взаємодію між текстом і читачем. У цьому контекст постає запитання: чому людям потрібні вигадки? Відповідь на це питання призводить до доволі парадоксального висновку. Професорка Каліфорнійського університету Габріель Шваб, що досліджує антропологію і компаративну літературу вважає, що відповідь на це запитання може звучати так: «Вигадки стають нашим неповторними двійниками, відображаючи нам те, що ми не

¹⁰⁸ Гуссерль Э. Амстердамские доклады. Феноменологическая психология. Область ее опыта, ее метод, ее функция. / Э. Гуссерль // Избранные работы. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2005. – С. 308.

¹⁰⁹ там само. – С. 308.

¹¹⁰ там само. – С.308.

здатні сприймати»¹¹¹. Це до кінця не зрозуміле тяжіння до власних двійників, постійно відтворює внутрішній світ, за допомогою творення різниці між власним світом та вигаданим. Це творення можна зрозуміти як постійне бажання людини відкривати нові горизонти власного досвіду, віддзеркалюючи в нас щось, що за допомогою літературних текстів залишає у діяльній негативності – «просторі між» невідомим і пізнаваним. «Простір між» має залишатися вільним від емпіричних проявів, але, водночас, парадоксально проявлятися у нашому емпіричному світі¹¹².

Методологічна настанова феноменології передбачає вивчення речей з урахуванням того, що вони існують лише у досвіді суб'єкта сприйняття. Відмова брати до уваги усе те, що не є частиною досвіду суб'єкта отримала своїх прихильників серед літературних критиків. Саме феноменологічна філософія стала поштовхом до створення оригінальної літературознавчої теорії, яка на перше місце ставить суб'єкта.

Основою універсальної феноменологічної теорії літератури є уявлення про твір як суб'єктний феномен, породжений індивідуальною свідомістю¹¹³. Уявлення про предмети належить носієві, який творить свідомість – автору і читачу (носієві, що сприймає створену свідомість). Звідси, якщо літературний твір вивчати як феномен свідомості автора, тоді до уваги береться те, яким світ постає у свідомості автора і якої переробки він може набути у акті художньої творчості. В. Ізер у своїй роботах («Акти вимислу, або що фіктивне у фікційному тексті; «Зміна функцій літератури») вивчає акти авторської свідомості, що забезпечують створення літературного твору, такі як уява, спогади, фантазії, наслідування, сприйняття світу тощо.

¹¹¹ Schwab G. If Only I Were Not Obligated to Manifest: Iser's Aesthetics of Negativity / Gabriele Schwab. – New Literary History, 2000. – P. 73-74.

¹¹² там само. – С. 74.

¹¹³ Турышева, О. Н. Теория и методология зарубежного литературоведения [Электронный ресурс] : учеб. пособие / О. Н. Турышева. — М. : НАУКА : ФЛИНТА, 2012. — С. 124.

Якщо художній твір вивчати як *феномен читацького сприйняття*, тоді те, як цей твір проявляється у читача, і що з ним відбувається у його свідомості, уяві є предметом дослідження літературної антропології.

Едмунд Гуссерль, таким чином, завдяки своєму поняттю «інтенційності свідомості» змінює вектор сприйняття відношення читач-текст зовсім в інший напрям. Виникає запитання: на скільки текст впливає на процес читання і як читач може його контролювати? Поняття «інтенційна свідомість» передбачає приналежність свідомості комусь, тобто суб'єкту, звідси різні об'єкти свідомості завжди предметні. Отже, щоб бути об'єктом, перш за все, потрібно бути об'єктом чийсь свідомості. Застосування концепції Гуссерля до літературного дискурсу спричинило певне переосмислення у сфері онтології літературного тексту. Поступово серед літературних теоретиків почала зароджуватися думка, що літературний текст залежить, головною мірою, від свідомості читача¹¹⁴. Літературний текст як повноцінний об'єкт виникає лише тоді, коли він з'являється у актах свідомості, яка його транслює. Звідси можна стверджувати, що коли текст ще не потрапляє до свідомості суб'єкта, а знаходиться на периферії він є не власне текстом, бо лише його присутність у свідомості забезпечує єдність усього тексту. Будь-який написаний літературний текст наділений можливістю схоплення свідомістю для повної реалізації лише шляхом прочитання.

На онтологію літературного тексту, окрім феноменології Гуссерля також вплинула концепція, розроблена американським філософом і істориком науки Томасом Куном (1922 – 1996). Він показав, що поява факту як результату дослідження спричиняє таку ж важливість як і конкретний науковий спостерігач при аналізі об'єкту¹¹⁵. Для Куна спосіб спостереження визначає розуміння предмета дослідження. Звідси, подібно до Гуссерля та Ізера, Кун постулює, що спостерігач є важливою складовою процесу дослідження, або,

¹¹⁴ Das K. Phenomenology and Reader “Redefined” / Kalyan Das. // A Peer-Reviewed Indexed International Journal of Humanities & Social Science. 2014. №3. – P. 117.

¹¹⁵ Kuhn T. S. The Structure of Scientific Revolutions / Thomas Kuhn. – University of Chicago Press, 1996. – P.84-85.

інакше кажучи, якщо переформулювати тезу Куна – читач є важливою складовою становлення художнього твору. Судження Гуссерля, що розуміння є поза історичним, критикує німецький філософ Мартін Гайдеггер (1889 – 1976), який ввів поняття «історичності» у феноменологічний дискурс¹¹⁶. Для Гайдеггера розуміння не є поза історичною, автономною, чи самостійною одиницею свідомості. Він вважає, що розуміння є онтологічним підґрунтям існування суб'єкта (читача) у світі¹¹⁷. Читач є суб'єктом, оскільки він пов'язаний із іншими людьми і матеріальним світом. Зрештою, Гайдеггер дійшов тієї думки, що розуміння читача є складовою матеріального світу в якому він знаходиться¹¹⁸.

¹¹⁶ Heidegger M. Being and Time / Martin Heidegger. - Wiley-Blackwell; New Ed edition, 1978. – P. 347.

¹¹⁷ там само. – P. 350.

¹¹⁸ там само. – P. 351.

3.2. Структура теорії літературного тексту у дослідженнях Р. Інгардена.

Концепцію художнього твору як феномена свідомості автора, окрім феноменологів, поділяв польський філософ Роман Інгарден (1893 – 1970). Послідовник Е. Гуссерля та один із найвідоміших представників феноменологічної естетики. Спираючись на феноменологічний метод, розробив онтологію виділяючи в ній чотири основні способи існування: *абсолютне*, *часове*; *реальне*, *позачасове*; *ідеальне* та *інтенційне*¹¹⁹.

У своїй головній праці «Дослідження з естетики» Інгарден звертає увагу на важливий аспект сприйняття літературного твору, який потім буде досліджувати В. Ізер та назве теорією «читання-відповіді». За Інгарденом, літературний твір є суто інтенційним продуктом суб'єктивних творчих операцій автора¹²⁰. Літературний твір, таким чином, є певним виміром, який містить сукупність нашарувань, а мова — його основним конституюючим елементом.

Основний поділ нашарувань літературного твору за Р. Інгарденом:

1. Шар словесних звучань і мовленевих поєднань вищого порядку;
2. Шар поєднань, які мають певне значення (значення слів і сенс речень);
3. Шар зображуваних предметів (людей, речей, подій);
4. Шар схематизованих видів¹²¹.

Усі ці шари утворюють органічний зв'язок літературного тексту та відображають своєрідну квазі-часову структуру. Таким чином, кожен літературний твір постає багат шаровим об'єктом, який містить в собі естетичні

¹¹⁹ Інгарден Р. Исследования по эстетике / Роман Ингарден. — Москва: Издательство Иностранной литературы, 1962. — С. 150.

¹²⁰ там само. — С. 156.

¹²¹ там само. — С. 156.

цінності, які у комплексі утворюють певну ступінь цінностей художнього твору.

Попри існуючі концепції літературного мистецтва на період другої половини ХХ ст. (формалістична – М. Кридль; предметна – Е. Кухарський; концепція твору як самостійної сфери дійсності – Е. Клейнер) саме Інгарден систематизує загальне знання з теорії літературної естетики та приходить до низки запитань, які, на його думку, логічно витікають із усіх, вже запропонованих теорій. Одне з цих запитань стосується кількості шарів (фаз), які притаманні художньому твору. Чи варто приписувати багатофазовість твору, яка б дала можливість виявлення у тексті часових структур і художніх ефектів? Інгарден приймає багатофазовість і намагається проаналізувати її, враховуючи основні мовні утворення у тексті. Він виявляє із багатофазовості естетичні явища, важливі для літературного мистецтва і які можуть бути в кожному літературному тексті.

Іншим, найважливішим, на нашу думку запитанням, до якого вдається Інгарден є з'ясування функцій літературного твору по відношенню до читача і до автора (під функціями маються на увазі різні рівні виразності твору). Незалежно від жанрової особливості твору мистецтва, всі вони, на думку Інгардена, не зводяться до своєї фізичної оболонки і ідеального світу, попри залежність від нього (будь-то «Венера Мілоська» з Лувру, чи «Лаокоон» Г. Лесінга)¹²².

Основні властивості досвіду читання Інгарден виводить із істотного онтологічного розмежування між ступенем і способом визначення реальних об'єктів, а також ступенем і способом визначення представлених предметів у літературних творах. Ступінь та спосіб визначення реальних об'єктів остаточно визначені, зауважує Інгарден¹²³. Це означає, що немає жодної частини, яка не була б визначена в будь-якому (це стосується, скажімо, фізичних властивостей

¹²² Ингарден Р. Исследования по эстетике / Роман Ингарден. – Москва: Издательство Иностранной литературы, 1962. – С. 156.

¹²³ Ingarden R. The literary work of art / Roman Ingarden. – Evanston: Northwestern University Press, 1973. – P. 247.

та перцептивних, якісних ознак). Крім того, властивості або визначення реального об'єкта утворюють відкриту, нескінченну множину: як би багато властивостей об'єкта ми не визначили, завжди можна знайти більше. Тепер, навіть якщо ми ніколи не можемо отримати доступ до всього відкритого діапазону визначень, навіть якщо наше сприйняття об'єктів є недостатнім – у феноменологічному аспекті, тобто, онтологія суб'єкта залишається визначеною в будь-якому випадку, навіть, попри обмеженість нашої уяви у створенні вигадок¹²⁴. Оскільки всі інші речі рівні між собою, предмети, представлені в літературних. Однак це не так: вигадані об'єкти – це навмисне представлені об'єкти, і єдині визначальні властивості, якими вони володіють, є ті, які явно згадуються в тексті або є їх безпосередньо похідними. Оскільки текст є обмеженим, він складається з обмеженої кількості речень, які наділені обмеженою кількістю властивостей. Крім того, оскільки представлений об'єкт є не випадковим, до нього немає іншого можливого доступу, крім положення речей, викладених у тексті: яким би не була зазначена властивість об'єкту, вона далі залишається невизначеним: інтенційні об'єкти, повторно представлені у літературному творі містять, на думку, Інгардена, «плями невизначеності»¹²⁵.

В іншому дослідженні польських філософ зазначає: «Неможливо чітко і вичерпно встановити нескінченну множину детермінацій окремих предметів, зображених у творі з кінцевою кількістю слів чи речень. . . Ми знаходимо таку [плям] невизначеності там, де неможливо, на основі речень у творі сказати, чи має певний предмет чи об'єктивна ситуація певний атрибут»¹²⁶.

На позицію Ізера у формуванні концепції тексту чи не найбільш вплинула концепція Романа Інгардена. Такі поняття як «порожні» простори, «плями невизначеності», «конкретизація», заповнення «проміжків» належать Інгардену, однак, досі залишалися складовими літературного твору і часто

¹²⁴ Ingarden R. The literary work of art / Roman Ingarden. – Evanston: Northwestern University Press, 1973. – P. 247.

¹²⁵ Ингарден Р. Исследования по эстетике / Роман Ингарден. – Москва: Издательство Иностранной литературы, 1962. – С. 205.

¹²⁶ Ingarden R. The literary work of art / Roman Ingarden. – Evanston: Northwestern University Press, 1973. – P. 50.

вважалися такими, що стосуються онтологічного дослідження і вступу до теорії досвіду читача Р. Яусса і В. Ізера. Попри детальний опис естетичного об'єкта Інгарденом, який утворюється в процесі прочитання, він не відстоює суб'єктивістську позицію, згідно з якою значення, або семіотичний характер художнього твору суттєво поєднується зі змінними соціокультурними, або психологічними обставинами, якими наділений реципієнт¹²⁷. Той факт, що конкретизація художнього тексту існує стільки, скільки і досвід читання, випливає з того, що у художньому творі обов'язково є об'єкти, що невизначені до кінця і потребують повторного опису¹²⁸.

Теорія «проміжків», або «розривів», яку розробляє Ізер, початково мала трактування Інгарденом. Інгарден називає горизонти внутрішніх проміжків – «невизначеними плямами», тобто основними шарами літературного тексту¹²⁹. Вольфганг Ізер відшукав і доповнив думку Інгардена щодо «невизначених плям» своєю концепцією, де процес прочитання є комунікацією між реципієнтом і текстом.

Таким чином, феноменологічний аспект є надважливим у теорії суб'єкта В. Ізера. По-перше, його твори, зокрема «Акт прочитання» засвідчує вплив феноменологів, таких як Е. Гуссерль, Р. Інгарден, Ж.-П. Сартр, М. Мерло-Понті. У передмові до англійського видання, Ізер описує цю працю як «книжку про німецьку феноменологію»¹³⁰. Попри детальний аналіз і доповнення теорії рецептивної естетики Інгардена, цей вплив на його власну теорію прочитання художнього тексту надважливий, оскільки можна прослідкувати і у багатьох пізніх роботах Ізера¹³¹. Навіть його остання книга ('How to do theory', 2006)

¹²⁷ Див. Iser W. *Towards a Literary Anthropology*. / Wolfgang Iser // *Prospecting. From Reader Response to Literary Anthropology*. – 1989. – P. 150.

¹²⁸ там само. – P. 152.

¹²⁹ Див. Iser W. *The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response* / Wolfgang Iser. – Johns Hopkins University Press, 1978 – P. 205.

¹³⁰ Див. Iser W. *The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response* / Wolfgang Iser. – Johns Hopkins University Press, 1978. – P. 98.

¹³¹ Див. Iser W. *The Fictive and the Imaginary*. / Wolfgang Iser // *Charting Literary Anthropology*. 1993. – P. 20.
Iser W. *The range of Interpretation* / Wolfgang Iser. – New York: Columbia University Press, 2000. – P. 58

починається з огляду літературної теорії Інгардена, де В. Ізер стверджує, що його феноменологічна модель здебільшого пропонує дуже переконливий виклад того, як саме мистецькі твори «даються» людській свідомості¹³².

По-друге, пізні роботи В. Ізера, навіть ті, які не залучають до аналізу філософські теорії, наприклад, Р. Інгардена, вказують на абстрактність феноменологічного мислення. У роботах «Вигадане та уявне» і «Діапазон інтерпретації» він пропонує абстрактне, ідеалізоване визначення таких понять як «вигадка», «гра», «інтерпретація», які, на його думку, мають багато спільного з основними постулатами феноменологічної теорії. У спробі зрозуміти як ці феномени проявляються у нашій свідомості, Ізер визначає поняття «вигадки» як «акт перетину кордону», поняття «гри» як «рух вперед-назад», а поняття «інтерпретації» у нього набуває значення «акту перекладу»¹³³.

По-третє, Ізер вважає, що деякі форми літератури і філософії дозволяють нам побачити феномени життя у такий спосіб, який не зустрінеш більш ніде. Він вважає, що новели Айві Комптона-Бернетта висувають «не апологію умовності, а, радше, її феноменологію»¹³⁴. В історії гри Вільяма Шекспіра німецький дослідник виявив «феноменологію політики»¹³⁵. Звідси, певні роботи з літератури і філософії можна сприймати як способи написання (передачі), що наближує нас до феноменів реального життя.

Загалом, пізні роботи Ізера так чи інакше взаємодіють з двома основними філософськими вченнями – онтологією та епістемологією. Теорія читацького відгуку (англ. Reader-response criticism) Ізера, як правило, акцентує увагу на питаннях сенсу і гносеології, що не забезпечує повне розуміння схожості і відмінності позицій Ізера і Інгардена. Окрім того, наразі існує тенденція вивчати тексти Інгардена, лише потім Ізера, що спричинене не лише

¹³² Iser W. How to do theory / Wolfgang Iser. Malden, MA/Oxford: Blackwell, 2006. – 211 p.

¹³³ Див. Iser W. The Fictive and the Imaginary. / Wolfgang Iser // Charting Literary Anthropology. 1993. – P. 19.
Iser W. The range of Interpretation / Wolfgang Iser. – New York: Columbia University Press, 2000. – P. 5.

¹³⁴ Див. Iser W. The Fictive and the Imaginary. / Wolfgang Iser // Charting Literary Anthropology. 1993. – P. 56.

¹³⁵ Див. Iser W. Staging Politics. The Lasting Impact of Shakespeare's Historical Plays / Wolfgang Iser. New York: Columbia University Press, 1993. – P. 70.

історичною послідовністю діяльності двох мислителів, але і логікою роздумів. Поняття «читацького відгуку» (англ. Reader-response criticism) відсилає до певної кількості критиків, які значно вплинули на питання щодо критичної методології 1970-1980-х років.

3.3. Г.-Г. Гадамер про естетичний досвід художнього твору.

Феноменологічна теорія стала генезою сучасної рецептивної естетики і задала тон для корпусу уявлень, пов'язаних із герменевтикою Ганса-Георга Гадамера (1900 – 2002). Герменевтика орієнтована на інтерпретацію потенційно присутніх у тексті смислів. У цьому процесі важлива участь інтерпретатора, оскільки загальний процес інтерпретації обмежений історичним контекстом у якому він знаходиться. Із розуміння активної позиції інтерпретатора виходить критика історизму в методології інтерпретування¹³⁶. Цей підхід не був позбавлений суб'єктивності, оскільки уникав тим, що було присутнє. Герменевтика Гадамера містить в собі критику однобокості історизму як методологічного принципу дослідження серед гуманітарних наук. Гадамер вважає, що річ, що історично віддалена, з'являється для нас після кількості інтерпретацій, які модифікують її поняттєвість і поновлюють можливість її розуміння. Інтерпретація можлива лише у випадку поєднання минулого та майбутнього з горизонтом інтерпретатора. Саме поєднання обох горизонтів уможливорює зв'язок, завдяки якому можна простежити взаємовплив обох горизонтів.

У «Естетиці і герменевтиці» Г.-Г. Гадамер розглядає актуальність прекрасного через призму естетичного досвіду суб'єкта сприйняття. Він говорить про те, що дійсність художнього твору та його комунікативна сила виходять за межі свого початкового історичного горизонту, в якому суб'єкт сприйняття є сучасником¹³⁷. Художній твір тоді є актором комунікації, який намагається передати смисли подібно до людини, що вступає в комунікативну дію і, таким чином, стає чужою для нас, тобто невичерпною. Розуміючи мову художнього твору, людина, зустрічається сама з собою.

¹³⁶ Рікер П. Конфлікт інтерпретацій (Фрагмент) / Поль Рікер // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. – Л.: Літопис, 1996. – С. 237

¹³⁷ Гадамер Г.-Г. Актуальність прекрасного / Гадамер Ганс - Георг// Герменевтика і поетика: вибрані твори. Переклад з німецької - К. : Юніверс, 2001. – С. 57.

Завдяки звинуваченні феноменології у психологізмі, роль автора, навколо якого розвивалися ідеї герменевтики, була значно послаблена. Починаючи з XX ст. герменевтика, яка використовувала досвід феноменології, змінила вектор в бік тексту та його реципієнта (М. Гайдеггер, Г.-Г. Гадамер, П. Рікер). Гадамер вважає, що розуміння є розкриттям «смыслових можливостей тексту». Коли читач ставить правильне запитання до тексту, він краще розуміє і, зрештою, інтерпретує текст, відповідно до власних сподівань. Відтак, ми маємо певне розкривання герменевтичного кола – від розуміння тексту як відповіді на поставлене запитання до верифікації питання відповіддю¹³⁸.

Гадамер своєрідно концептуалізує поняття ситуації і горизонту. Важливим поняттям його герменевтики є поняття свідомості, що історично реалізується. Взаємозв'язок свідомості та мови, на думку Гадамера, спричинений культурою та традиціями¹³⁹. Звідси, споглядачі мистецтва та читачі тексту приходять до розуміння своїх специфічних умов. Поняття інтерпретації у герменевтиці Гадамера займає чільне місце, оскільки воно пов'язане з історичним горизонтом. Історичний горизонт суб'єкта зустрічається з історичним горизонтом читача, або споглядача мистецтва і, таким чином, у процесі зустрічі з'являється продуктивна інтерпретація¹⁴⁰.

Гадамер стверджує, що наше буття разом з його забобонами та упередженнями стає активно діяти саме під час читання і уможливорює розуміння¹⁴¹. Читання завжди знаходиться в межах «горизонту» нашого перебування. Проте, це не означає, що ці межі є закритими і недоступними створення нових сенсів тексту. Читання завжди містить в собі розуміння, яке, на думку Гадамера, складається із власного «горизонту» (або як назвав би Гуссерль «власного горизонту сприйняття») в межах якого і утворюються нові

¹³⁸ Комунікативні стратегії в теорії літератури: автор, текст, читач: Навчальний посібник / Олексій Сінченко. – К.: Логос, 2015. – С. 105.

¹³⁹ Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика: вибрані твори / Г.-Г. Гадамер; пер. з нім. – К.: Юніверс, 2001. – С. 153.

¹⁴⁰ Гадамер Г.-Г. Актуальність прекрасного / Гадамер Ганс - Георг// Герменевтика і поетика: вибрані твори. Переклад з німецької - К. : Юніверс, 2001. – С. 56.

¹⁴¹ там само. – С. 56-57.

смишли, які створюють цілісність тексту¹⁴². На відміну від Гуссерля та Гайдегера, для пояснення ефективності історії від минулих епох та сучасності, Гадамер використовує поняття «афективна історична свідомість». Для Гадамера усі інтерпретації літератури є наслідком взаємодії минулого і теперішнього. Перспектива з якої сучасний читач дивиться на події у тексті залежить від горизонту сприйняття читача та його здатності взаємодіяти з подіями минулого, які пропонують свою перспективу і створюють свій контекст. Герменевтичне поняття «розуміння» передбачає злиття минулого з перспективою сучасності¹⁴³. Таким чином, для Гадамера минуле не є завершеним процесом, а залишається цілим. Усе в певному проміжку часу впливає на кожен наступний момент часу. Окрім того, кожен раз як річ зміщується у наступний проміжок часу, відбувається низка змін у сприйнятті. Таким чином, текст вже написаний у минулому не трактується ідентично кожен наступний прочитаний раз. Звідси, читач не може сприйняти прочитаний раніше текст у тому форматі, в якому він був прочитаний раніше, ба більше, написаний автором. Однак, опосередковане ставлення читачем до тексту цілком можливо. За рахунок опосередкованого ставлення ефективна складова тексту існує безперервно. Кожне наступне прочитання суб'єктом художнього тексту створює умови за яких читач постійно приносить свій внесок до тексту. Для Гадамера опосередкована взаємодія між читачем та текстом постійно відбувається та неминуче призводить до безмежної кількості інтерпретацій. Саме тому, ми можемо стверджувати, що текст постійно знаходиться у процесі створення. Інтерпретація та розуміння тексту є центральною темою дослідження теоретиків феноменології та герменевтики Гадамера.

¹⁴² Гадамер Г.-Г. Актуальність прекрасного / Гадамер Ганс - Георг// Герменевтика і поетика: вибрані твори. Переклад з німецької - К. : Юніверс, 2001. – С. 65.

¹⁴³ Selden R., Widdowson, P., & Brooker. P. (1997). A Reader's Guide to contemporary Literary Theory. Essex: Prentice Hall.

Вольфганг Ізер визначив герменевтику як теорію інтерпретації текстів, що намагається з'ясувати способи здійснення процесу розуміння¹⁴⁴. Для Ізера, герменевтика існує в колі інтерпретацій та досягнення того, що призводить до саморефлексії і, як наслідок, стає причиною постійного процесу самоконтролю власних функцій та інтерпретації себе¹⁴⁵.

Мова мистецтва, на думку Гадамера, апелює до інтимного саморозуміння кожного і тому завжди залишається актуальною. Саме атрибут сучасності надає мові стати мовою. Однак, вона може залишитися незрозумілою тому, хто вперто запевняє, що йому все відомо, бо людина завжди прагне знати те, що їй намагаються висловити¹⁴⁶.

Отже, для Гадамера естетичний досвід розкривається у процесі споглядання (прочитання, прослуховування) художнього об'єкту. Він розкривається мірою залучення суб'єкта сприйняття і, відтак, стає елементом власного досвіду суб'єкта. Ми часто вживаємо вираз «життєвий твір» по відношенню до прочитаного, маючи на увазі те, що сюжет, герої, чи загальні події якого, безпосередньо стосуються нас самих. Відтак, художній твір говорить нам щось таке, що імпліцитно відчувається нами як щось нами виявлене, що раніше було прихованим. Герменевтичний підхід до тлумачення тексту загалом вибудовується на функціональному діалозі між текстом та читачем, порозуміння є важливим предметом процесу читання. Герменевтика прагне сприяти розкриттю сутності генерованих текстом смислів.

У нашому контексті, розуміння естетичного досвіду варто тлумачити як редукування точки зустрічі з пізнаванням об'єктом до ситуації непізнаваності¹⁴⁷.

¹⁴⁴ Iser W. The Implied Reader: Patterns of Communication in Prose Fiction from Bunyan to Beckett. / Wolfgang Iser. – Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1972. – P. 185.

¹⁴⁵ Iser W. The Implied Reader: Patterns of Communication in Prose Fiction from Bunyan to Beckett. / Wolfgang Iser. – Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1972. – P. 185.

¹⁴⁶ Гадамер Г.-Г. Актуальність прекрасного / Гадамер Ганс - Георг// Герменевтика і поетика: вибрані твори. Переклад з німецької - К. : Юніверс, 2001. – С. 87.

¹⁴⁷ Новая философская энциклопедия: в 4 т. [Электронный ресурс]: 2-е изд., испр. и допол. – М.: Мысль, 2010. – Режим доступу до енциклопедії. <https://iphlib.ru/library?el=&a=d&c=newphilenc&d=&rl=1&href=http:%2f%2f2197.html>

В такий спосіб представники рецептивної естетики (в першу чергу, Інгарден та Х.-Р. Яусс, В. Ізер), на основі герменевтичного методу, надають суб'єкту надважливої ролі – здатність розкриття нових смислів, завдяки фантазії.

Для Ізера фантазія є ключовим механізмом естетичного досвіду, оскільки у літературних творах основними категоріями часто є «недосяжність» і «неможливість». Інструмент залучення фантазії використовують для матеріалізації недосяжного в продуктах уявлення та образах¹⁴⁸. Література перетворює недосяжне у можливе, оскільки її сюжети і образи використовують такі механізми, як і ті, що ми звикли використовувати у щоденних інтерпретаціях світу. Таким чином, Ізер приходить до думки, що художня література створює у суб'єкта сприйняття ілюзію і неможливе, завдяки переведенню його ланцюгом образів, набуває у свідомості матеріальності, або властивості присутності¹⁴⁹. Однак, не варто стверджувати, що література і дійсність повноправно існують у досвіді суб'єкта сприйняття, вони лише відтворюють одна одну і співвідносяться між собою. Література виступає лише формою, яка, на відміну від, будь-яких інституцій (культура, мистецтво, релігія), надає проявам фантазії право несвідомого у нашій дійсності.

Уява для Ізера не є активною дією, однак вона постає радше як підтримка потенціалу тексту і стає засобом завдяки якому можна відслідкувати інтенцію автора через вигадані дії, описані ним у тексті.

Відтак, Ізер наділяє літературу правом міфотворчості, але на противагу міфу, вона проявляє недоступне через сюжети і образи твору. Вона, наче калейдоскоп, на різних рівнях проявляє недоступне, в залежності від того, що нашою картинкою сприйняття є доступним. Отже, література подібно до міфу є безмежною і не може бути довершена, тому що кожен тип реальної дійсності породжує відповідну форму уявлення та уявного. Будь-яка спроба довести зміст літературного твору «до кінця» приречена на провал.

¹⁴⁸ Див. Ізер В. Изменение функций литературы / Вольфганг Изер // Современная литературная теория. Антология. – Москва: Флинта, Наука, 2004. – С. 26.

¹⁴⁹ Див. там само. – С. 26.

Література намагається відображати нашу історичну і суспільну самосвідомість, допомагає нам збагнути природу нашої уяви – тієї здатності, яка підштовхує нас до порушення основного табу людської природи, а саме – жити і одночасно усвідомлювати, що означає жити. Література є спосіб проникнення в суть уяви, засіб доступу до цієї властивої притаманний лише людині у вигляді здібностей, які проявляються тоді, коли решта наших здібностей доведено до межі, ба більше, вичерпані. Це, на думку, Ізера, і є сфера діяльності літератури та літературної антропології.

У рецептивній естетиці твір сприймається не як «чистий об'єкт», а як такий, що належить свідомості суб'єкта сприйняття. На думку, В. Ізера, така залежність спричинена самою структурою тексту, оскільки вона наділена потенціалом впливу на читача – текстуальними стратегіями¹⁵⁰. На противагу Яуссу, Ізер більше цікавиться індивідуальними актами прочитання. Він розглядає індивідуальний акт читання як реалізацію тексту як літературного твору. Завдання автора, на думку Ізера, створити такий твір, щоб зацікавити читача, шляхом додавання в текст «прогалин», «невимовностей»: «Мета автора – це не тільки передати досвід, але й насамперед, передбачити ставлення до того досвіду»¹⁵¹. Автор вибудовує стратегію можливої ідентифікації читача з героями тексту. Відповідно, спираючись на положення Інгардена про «точки неокресленості», Ізер створює концепцію «порожніх місць», згідно з якою текст складається із схематизованих текстових стратегій, актуалізація яких відбувається за рахунок «невимовленому» в тексті.

Ізер виокремлює чотири перспективи, які в єдності створюють єдину перспективу тексту:

1. Перспектива оповідача;
2. Діючих персонажів;
3. Дії (сюжету);

¹⁵⁰ Див. Ізер В. Процес читання: феноменологічне наближення / Вольфганг Ізер // Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / За ред. М. Зубрицької. – 2-е вид., доп. – Львів : Літопис, 2001. – С. 271.

¹⁵¹ Див. там само. – С. 274.

4. Сталої позиції імпліцитного читача¹⁵².

Комбінування цих перспектив дозволяє створити в уяві читача естетичний об'єкт. Ізер виділяє зовнішню перспективу тексту – історико-соціальний аспект, внутрішня – обмежена колом виділених читачем значень. Зміна зовнішньої перспективи пов'язана із рівнем знань та їх залучення до контексту твору.

Теорії, які розглядають поняття «розуміння» та створення значення літературним текстам стали причиною появи різних критичних перспектив. Універсальної відповіді на запитання щодо способу читання літературного тексту досі не існує, однак є тенденція відходу від Гадамерівського історичного підходу в сторону феноменології Гуссерля. Є ті, хто використовував поза історичну філософську позицію Гуссерля як висхідну точку діяльності людини. Сам Гуссерль висловлював позицію щодо того, що структуру свідомості можна вивчати за строгою логікою лише після вилучення із свідомості усіх загальних припущень¹⁵³. Відтак, об'єкт розуміння можна проаналізувати, залишивши осторонь читача та історичний контекст.

Інший теоретик, який розширив поняття Гуссерля, Роман Інгарден, вважає процес читання поза історичним. Для Інгардена, літературний текст містить у собі безліч прогалин, які можна заповнити лише у процесі читання¹⁵⁴. «У тексті є прогалини, заготовки, плями, невизначеності, які в процесі читання заповнюються та перетворюються з артефакту в естетичний об'єкт»¹⁵⁵. Для позначення процесу читання Інгарден використовує поняття «конкретизація», яке стосується потенційної реалізації читання. Не зважаючи на те, що цей процес більшою мірою є несвідомим, для Інгардена він є важливим аспектом

¹⁵² Ізер В. Историко-функциональная текстовая модель литературы / Вольфганг Изер // Вестник Московского университета. Серия 9. – Филология. – 1997, № 3. – С. 133.

¹⁵³ Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии / Эдмунд Гуссерль. – М.: Академический проект, 2016. – С. 265.

¹⁵⁴ Ингарден Р. Исследования по эстетике / Роман Ингарден. – Москва: Издательство Иностранной литературы, 1962. – С. 57.

¹⁵⁵ там само. – С. 46.

сприйняття літературного твору. Без конкретизації не виникло б «схематичної структури», яка є тілом тексту.

Ізер як представник нового критицизму зацікавився питанням того, за яких умов текст має значення для читача. На відміну від традиційного тлумачення класичної літературної теорії, яка прагнула з'ясувати прихований зміст у тексті, Ізер хоче знайти смисл як результат можливої взаємодії між читачем та текстом. Текст є ефектом, який потрібно відчувати через читання, а не об'єктом, який потрібно визначити¹⁵⁶. Таким чином, концепція Інгардена про літературний витвір мистецтва є важливим підґрунтям для дослідження концепції літературного суб'єкта Ізера. Подібно до Інгардена, Ізер розглядає текст тілом «схематизованої структури» та інтенційно наділеним потенціалом, який актуалізується у процесі прочитання¹⁵⁷. Для Ізера читання завжди має на меті наближення до «прихованого читача». Прихований читач – є умовною текстовою структурою, яка уможлиблюється завдяки можливості реального читача актуалізувати значення тексту. Загальний історичний читач має наблизитися до «прихованого». Дискурс, який представлено у тексті має у собі низку підказок, або сигналів для читача, які спрямовують таку методологію читання, яка могла б актуалізувати цей потенціал повною мірою¹⁵⁸. Однак, протягом читання читач не здатен охопити усі задані текстом сигнали, лише деякі з них піддаються внутрішній інтерпретації. Ізер стверджує, що читання призводить до формування самої форми, яка є лише частиною суцільного тексту, а він, в свою чергу, багатший за будь-яку його реалізацію.

Читання – відкриття можливостей тексту. Такими «можливостями» для Ізера є основні коди, які регулюють зміст усього тексту і які відрізняються від

¹⁵⁶ Das K. Phenomenology and Reader “Redefined” / Kalyan Das. // A Peer-Reviewed Indexed International Journal of Humanities & Social Science. 2014. №3. – P. 117.

¹⁵⁷ Iser W. The Implied Reader: Patterns of Communication in Prose Fiction from Bunyan to Beckett. / Wolfgang Iser. – Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1972. – P. 192.

¹⁵⁸ Das K. Phenomenology and Reader “Redefined” / Kalyan Das. // A Peer-Reviewed Indexed International Journal of Humanities & Social Science. 2014. №3. – P. 118.

кодів звичної щоденної комунікації між людьми. У щоденній комунікації мовець та реципієнт знаходяться в однакових умовах. Реципієнт приймає умовності мовця, а отже, поділяє його ситуаційний контекст. Таким чином, успіх лінгвістичної дії спілкування залежить від вирішення усіх контекстуальних неточностей за допомогою доступних угод. Літературний текст так само потребує погодження невизначеностей. Однак, на противагу комунікативному акту, літературний текст не має системи координат, яка є у мовному акті. Таким чином, загальний код такий як, наприклад, дошка оголошень, загальнодоступний, оскільки читачі з легкістю можуть актуалізувати та зрозуміти посил, який там закладено. Однак, на думку Ізера, самої лише мовної компенсації недостатньо для інтерпретації літературного тексту.

Професор кафедри англійської мови та літератури в університеті Корнелл Джонатан Каллер у роботі «Поетика структуралізму» (1975) стверджує, що необхідна певна компетентність, аби здійснювати тлумачення літературного тексту¹⁵⁹. На думку Каллера, така компетентність формує своєрідну граматику літератури, формує правила і конвенції для навчання в різних освітніх закладах. З іншого боку, літературні тексти містять в собі індивідуальні коди, де за рахунок читання їх можна виявити, що є першим кроком до тлумачення значень, які знаходяться у цих кодах¹⁶⁰. У цьому контексті Ізер близький до позиції Р. Інгардена щодо можливостей тексту. Це може бути пов'язане із тим аналогічним акцентом, який заданий базовими «прогалинами» у тексті для їх виявлення та розшифрування. Вже згаданий раніше Стенлі Фіш, на противагу Ізеру, не вважає процес читання можливістю розкриття у ньому значень, а як процес переживання того, яке значення для читача він привносить¹⁶¹.

¹⁵⁹ Culler J. *Structuralist Poetics. Structuralism, Linguistics, and the Study of Literature.* / Jonathan Culler. - Routledge and Kegan Paul, 1986. – P. 56.

¹⁶⁰ там само. – P. 58.

¹⁶¹ Fish S. *Is There a Text in This Class? The Authority of Interpretive Communities.* / Stanley Fish. – London: Harvard University Press, 1980. – P. 157.

Процес читання завжди залучає до себе читацьку уяву. Він є особливим досвідом лінійності, який вбирає в себе постійну модифікацію нашого досвіду, коли ми прочитуємо текст ми оцінюємо його події з точки зору власної ретроспективи і передбачення того, що може відбутися далі. Неочікувані події у тексті змушують нас змінювати нашу думку кожного разу, як відбувається перебіг подій у тексті. Відтак, читання для Вольфганга Ізера містить в собі видозмінені очікування читача і в цьому сенсі читач стає найбільш сильним агентом процесу інтерпретації тексту¹⁶². Таким чином, діяльність читання та інтерпретації можна трактувати як певний «калейдоскоп перспективи», який складається із тенденцій пошуку послідовностей: «І хоча очікування можуть постійно змінюватися, а зображення розширюватися, читач намагається досягнути об'єднання усього в ціле»¹⁶³.

Текст містить різноманітні місця, які потребують об'єднання у загальний контекст за допомогою «горизонту свідомості» читача. При зустрічі з знаками чи схемами тексту, читач намагається встановити зв'язок між ними та надати послідовність їх діяльності. Ізер припускає, що читач завжди формує свій контекст у процесі участі у творенні сенсу¹⁶⁴. Якщо трапляється щось, що суперечить цьому творенню, то читач намагається досягнути послідовності завдяки переосмисленню і реактуалізації прочитаного знову.

Отже, для Ізера існує дві функції, пов'язані із процесом побудови логічної конструкції. Перший стосується творення та знищення ілюзій, без формування яких невідомий світ художнього тексту залишився б незнайомим. Завдяки ілюзіям, які формує сам читач, текстовий досвід стає доступним та зрозумілим для читача¹⁶⁵. Друга функція – невизначеність між зацікавленням та спогляданням. У процесі створення ілюзій, читач зіштовхується з різними невідомими асоціаціями, які не вписуються в межі сформованих ілюзій. Таким

¹⁶² Iser W. The Implied Reader: Patterns of Communication in Prose Fiction from Bunyan to Beckett. / Wolfgang Iser. – Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1972. – P. 192.

¹⁶³ там само. – P. 191.

¹⁶⁴ там само. – P. 198.

¹⁶⁵ там само. – P. 208.

чином, процес читання постійно має у собі зміни, що формуються з урахуванням цих невідомих асоціацій. Читач бере безпосередню участь у творенні ілюзій, водночас, споглядає за виникненням нового досвіду. Це робить процес читання «живою подією», а читача – основним актором¹⁶⁶.

Теорія Ізера приділяє велику увагу літературній інтерпретації, зокрема позиції автора і текста. Аналіз, представлений вище із залученням філософських ідей Е. Гуссерля, Р. Інгардена, Г.-Г. Гадамера, М. Гайдеггера, П. Рікера вказує на те, як читач постає як найважливіша складова у процесі вираження і реалізації потенціалу художнього тексту. Водночас, будучи основним актором у процесі тлумачення літературного тексту, читач наділений істинним знанням носієм якого є текст. Коментарі В. Ізера щодо впливу читання на предмет стосуються набування суб'єктом сприйняття чужого досвіду, викладеного у тексті і, таким чином, Ізер стверджує, що ми набуваємо власний досвід за рахунок цього. Таким чином у процесі читання ми зіштовхуємося з невідомими асоціаціями, які стають частиною нашої «не визнаної» свідомості. За таких умов, читання впливає на «підвищення самосвідомості, яка розвивається у процесі читання»¹⁶⁷. Коли ми інтегруємо невідомий раніше досвід на себе, ми, таким чином, сприяємо розширенню власного «горизонту». Відтак, читання літератури стає для читача інструментом розширення особистого досвіду. Саме такий вид «терапії» пропонував Аристотель у «Поетиці», говорячи про катарсичний вплив трагедії на людину¹⁶⁸. Зрештою, можна сказати, що протягом століть дослідження літературної теорії та її впливів на людину, раніше читачу так детально не було приділено увагу. Зазвичай, читача сприймали як пасивного суб'єкта

¹⁶⁶ Das K. Phenomenology and Reader “Redefined” / Kalyan Das. // A Peer-Reviewed Indexed International Journal of Humanities & Social Science. 2014. №3. – P. 119.

¹⁶⁷ Iser W. The Implied Reader: Patterns of Communication in Prose Fiction from Bunyan to Beckett. / Wolfgang Iser. – Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1972. – P. 245.

¹⁶⁸ Див. Aristotle. Aristotle's Poetics / Aristotle. Trans. George Walley, eds. John Baxter and Patrick Atherton. – Montreal and Kingston: McGill-Queen's University Press, 1997. – P. 144.

сприйняття, який лише недавно набув статусу важливого літературного суб'єкта.

ВИСНОВКИ

Загальний аналіз основних робіт Вольфганга Ізера з теорії рецептивної естетики дає підстави вважати його представником літературної і філософської антропології. Здійснене нами дослідження уможливило зробити певні висновки:

- показано, що поняття «літературної антропології» має декілька значень, які певним чином різняться між собою. Література може бути предметом антропології і, таким чином, стосуватися вивчення *людини, її особливостей*;
- розкрито, що антропологія літератури, або літературна антропологія є частиною гуманітарних наук. З цього виникає припущення, що важливість вивчення літератури спричинена пошуком нових шляхів розуміння власної природи. Література, в цьому контексті, належить до тих творінь людини, де унаочнюється сутність людини;
- з'ясовано, що завдяки своєму предмету – літературі, антропологія може виявити основні принципи буття людини і, таким чином, стати центром нових досліджень людини;
- виявлено, що, згідно з В. Ізером, літературі притаманні важливі антропологічні характеристики – звернення до почуттів, страхів, переживань тощо. В цьому сенсі, літературу можна вважати єдністю знань у яких виявляється різноманітні феномени людської природи;
- показано, що концепція літературного суб'єкта В. Ізера потребує залучення позиції читача, що уможливлює множинність реакцій на текст. Для Ізера «імпліцитний читач» є потенційною множинністю смислів у тексті. В. Ізер ділить художній текст на два полюси – художній та естетичний, де перший стосується автора, а другий – сприйняття читачем тексту. Взаємодія тексту та уяви читача утворює цілісний літературний текст;

- показано інноваційний потенціал взаємозв'язків читача з текстом, виявлені інноваційні імплікації стратегії прочитання тексту, запропоновані німецьким дослідником, зокрема, показано, що вагомому концептуального значення мають три аспекти прочитання тексту, які відіграють не лише літературно-естетичну, а й антропологічну роль: 1) *поєднання усіх частин тексту в єдине*. У процесі читання, читач має максимально долучитися від подій, що відбуваються у тексті; 2) побудова тексту на підставі взаємодії суб'єктивних *процесів антиципації й ретроспекції*; 3) *виявлення і розпізнавання значень, викликаних схожістю текстуального досвіду і досвіду життєвого*. Текст несе в собі здатність читача бачити себе через призму іншого досвіду, який надає йому літературний текст;
- продемонстровано, що звернення В. Ізера до феноменологічного аналізу, знадобилося йому для того, аби зрозуміти як саме відбувається творення нового досвіду за участю *літературного суб'єкта*, що передбачає два способи прочитання художнього тексту, а саме: 1) автор повинен відмовитися від своєї життєвої історії, тобто власне *Я* має відійти на другий план; 2) читач має відмовитися від власної суб'єктивності на час прочитання тексту. Таким чином, положення читача у літературному тексті залишається невідомим, оскільки читач не завжди, а точніше, майже ніколи не знає, що призведе до його активного залучення до інтерпретації тексту. Літературний текст повністю забирає увагу читача і залучає його до спроб формування ілюзій, що уможлиблює набування нового досвіду, а тим самим, набуття нового розуміння людини;
- розкрита продуктивність нової методологічної стратегії, яка ефективно «працює» на перетині явних і прихованих смислів тексту. Рецептивна естетика В. Ізера концентрує свою увагу саме на можливості зрозуміти сутність людини, яка репрезентована в горизонті неочевидного досвіду. Саме феноменологія дала поштовх для створення оригінальної літературознавчої теорії, де обґрунтовується перш початкове значення

суб'єкта, оскільки наголос на *читацькому сприйнятті тексту* уможлиблює *аналіз реакції читача на текст*, його прямі й опосередковані конотації, що і є предметом дослідження літературної антропології. Це пов'язано також з тим, що література перетворює *недосяжне у можливе*, оскільки її образи і сюжети зазвичай послуговуються тими самими механізмами до яких ми звикли у наших повсякденних інтерпретаціях світу. Однак, не варто стверджувати, що література і дійсність повноправно існують у досвіді суб'єкта, вони лише відтворюють одна одну і співвідносяться між собою. Література виступає тією формою, яка надає проявам фантазії, несвідомого увійти у нашу дійсність.

Таким чином, перспектива дослідження концепції літературного суб'єкта в рецептивній естетиці Вольфганга Ізера є важливою складовою міждисциплінарних зв'язків сучасної гуманітаристики. Брак уваги до літературної антропології з точки зору філософської проблематики визначає необхідність долучити до філологічних, культурологічних досліджень рецептивної естетики Ізера ще й філософський погляд на цю модель естетичного досвіду. Саме завдяки феноменології, естетиці і герменевтиці літературна антропологія отримала можливість вийти на рівень досліджень «проблеми людини».

Література намагається відтворити нашу історичну і суспільну самосвідомість, допомагає нам збагнути природу нашої уяви – тієї здатності, яка підштовхує нас до нового усвідомлювати, що означає бути людиною, що є досвід такого буття. Література є спосіб проникнення в суть уяви, засіб доступу до цієї людської суб'єктивної сили, вияви якої вичерпані. Саме це уможлиблює існування не лише літератури, а й літературної антропології.

Вольфганг Ізер вийшов за межі класичного розуміння літературної теорії і запропонував нове бачення можливості існування літератури у поєднанні з філософією. Відтак, він долучився до творення нових міждисциплінарних зв'язків літератури і філософії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гром'як Р.Т. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – Київ : ВЦ «Академія», 2007. – 752 с.
2. Гуссерль Э. Картезианские медитации / Эдмунд Гуссерль. – М.: Академический проект, 2010. – 229 с.
3. Гуссерль Э. Амстердамские доклады. Феноменологическая психология. Область ее опыта, ее метод, ее функция. / Эдмунд Гуссерль // Избранные работы. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2005. – С. 297-340.
4. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии / Эдмунд Гуссерль. – М.: Академический проект, 2016. – 490 с.
5. Гуссерль Э. Логические исследования. / Эдмунд Гуссерль // Избранные работы. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2005. – С. 75-184.
6. Гадамер Г.-Г. Актуальність прекрасного / Гадамер Ганс - Георг// Герменевтика і поетика: вибрані твори. Переклад з німецької - К. : Юніверс, 2001. – С. 51 – 100.
7. Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика: вибрані твори / Г.- Г. Гадамер; пер. з нім. – К. : Юніверс, 2001. – 280 с. – (Філософська думка).
8. Гадамер Г.-Г. Истина і метод. В 2-х т. Т. 1. Герменевтика І: Основи філософської герменевтики / Г.-Г. Гадамер. — Київ: Юніверс, 2000. — 464 с.
9. Еко У. Поміж автором і текстом / У Еко // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 2002. – С. 564-578.
10. Еко У. Роль читача. Дослідження з семіотики текстів / Умберто Еко; пер. з англ. М. Гірняк. – Львів : Літопис, 2004. – 384 с.

11. Зонтаг С. Проти інтерпретації та інші есе / С'юзан Зонтаг / Пер. з англ. В.Дмитрук. – Львів: Кальварія, 2006. — 320 с.
12. Зубрицька М. Номо legens: читання як соціокультурний феномен / М. Зубрицька. – Львів: Літопис, 2004. – 352 с.
13. Изер В. Изменение функций литературы / Вольфганг Изер // Современная литературная теория. Антология. – Москва: Флинта, Наука, 2004. – С. 22-45.
14. Изер В. Историко-функциональная текстовая модель литературы / Вольфганг Изер // Вестник Московского университета. Серия 9. – Филология. – № 3. – М., 1997. – С. 130-145.
15. Ингарден Р. Исследования по эстетике / Роман Ингарден. – Москва : Издательство Иностранной литературы, 1962. – 570 с.
16. Изер В. Процес читання: феноменологічне наближення / Вольфганг Изер // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М. Зубрицької. – 2-е вид., доп. – Львів : Літопис, 2001. – С. 261-276.
17. Ключек Г. «Поезія Тараса Шевченка. Сучасна інтерпретація». / Григорій Ключек. – К.: Навчальна книга – Богдан, 2014. – 384 с.
18. Кохан Р. Онтологія читання: рецепція художнього світу дитинства / Роксоляна Кохан. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. 2016. №33. – С. 208-217.
19. Лоуренс Д.Г. Коханець Леді Чаттерлей / Девід Герберт Лоуренс; пер. з англ.. Соломії Павличко. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2017. – 432 с.
20. Мацевко-Бекерська Л. Наративні стратегії малої прози (на матеріалі української літератури кінця ХІХ - початку ХХ століть): дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук за спец. 10.01.06 – теорія літератури; 10.01.01. – українська література / Л. Марцевсько-Бекерська. – К. : 2009. – 407 с.

21. Павлишин М. Література, нація і модерність. - Львів: Центр гуманітарних досліджень; Київ: Смолоскип, 2013. - 88 с.
22. Папуша О. Наратив дитячої літератури: специфіка художнього дискурсу // Автореф. дисерт. На здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. – Тернопіль, 2003. – 190 с.
23. Поправко О.В. Антропологія: навчальний посібник / О.В. Поправко. – Мелітополь: Вид-во МДПУ ім. Богдана Хмельницького, 2016. – 285 с.
24. Потебня А. А. Из лекций по теории словесности / А. А. Потебня // Эстетика и поэтика. – М.: Высшая школа, 1976. – 543 с.
25. Рікер П. Конфлікт інтерпретацій (фрагмент) / Поль Рікер // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Л.: Літопис, 1996. – С. 227-242.
26. Сартр Ж.-П. Что такое литература? / Жан-Поль Сартр. – Спб.: Алетейя, 2000. – 466 с.
27. Сінченко О. Комунікативні стратегії в теорії літератури: автор, текст, читач: Навчальний посібник / Олексій Сінченко. – К. : Логос, 2015. – 170 с.
28. Сковорода Г. Розмова п'яти подорожніх про справжнє щастя в житті. / Григорій Сковорода // Сковорода. Найкраще [Текст]; пер. Марії Кашуби, Галини Сварнике, Назара Федорака. – Львів.: Видавництво Terra Incognita, 2018. – 320 с.
29. Славова М. Попелюшка літератури у дзеркалі науки / Славова Маргарита // Попелюшка літератури. Теоретичні аспекти літератури для дітей. – К.: Видавн.-поліграф. центр «Київський університет», 2002. – С. 7-16.
30. Стерн Л. Трістам Шенді / Стерн Лоренс ; пер. з анг. В. С. Бойко – Харків: Фоліо, 2014. – 640 с.
31. Турышева О. Н. Теория и методология зарубежного литературоведения: учеб. пособие / О. Н. Турышева. – М. : Наука: Флинта, 2012 . – 233 с.

32. Франко І. З секретів поетичної творчості / Іван Франко. – К. : Рад. письменник, 1969. – 190 с.
33. Червінська О. Актуальні аспекти сучасних інтерпретацій зарубіжної літературної спадщини / Ольга Червінська // Питання літературознавства. Науковий збірник: Вип. 9 (65). – Чернівці, Рута, 2002. – С. 107-112.
34. Червінська О.В. Психологічні аспекти актуальної рецепції тексту : Теоретико-методологічний погляд на сучасну практику словесної культури: Науковий посібник // О. Червінська, І. Зварич, А. Сажина. – Чернівці : Книги-XXI, 2009. – 284 с.
35. Шмид В. Нарратология / Вольф Шмид. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 312 с.
36. Юркевич П. Д. Сердце и его значение в духовной жизни человека, по учению слова Божия / Памфил Данилович Юркевич. Философские произведения. – М.: Правда, 1990. – С. 69-103.
37. Яусс Г.-Р. Досвід естетичного сприйняття і літературна герменевтика / Г.-Р. Яусс; з нім. пер.: Роксоляна Свято і Петро Таращук. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2011. – 624 с.
38. Новая философская энциклопедия: в 4 т. [Електронний ресурс]: 2-е изд., испр. и допол. – М. : Мысль, 2010. – Режим доступа: <https://iphlib.ru/library?el=&a=d&c=newphilenc&d=&rl=1&href=http:%2f%2f2197.html>
39. Aristotle. Aristotle's Poetics / Aristotle. Trans. George Walley, eds. John Baxter and Patrick Atherton. – Montreal and Kingston: McGill-Queen's University Press, 1997. – 224 p.
40. Bacon F. The Advancement of Learning and New Atlantis, ed. Arthur Johnston / Francis Bacon. – Forgotten Books, 2012. – 312 p.
41. Bartlett J. Bartlett's Familiar Quotations / John Bartlett. – Little, Brown and Company, 1968. – №14. – 1750 p.

42. Becoming a reader. The experience of Fiction from Childhood to Adulthood / by J. A. Appleyard, S.J. – Cambridge : Cambridge University Press, 2005. – 228 p.
43. Culler, J. Structuralist Poetics. Structuralism, Linguistics, and the Study of Literature. / Jonathan Culler. - Routledge and Kegan Paul, 1986. – 290 p.
44. Das K. Phenomenology and Reader “Redefined” / Kalyan Das. // A Peer-Reviewed Indexed International Journal of Humanities & Social Science. 2014. №3. – P. 113 – 120.
45. Dewey John. Art as Experience. / John Dewey. – London: Penguin Books Ltd. – 2005. – 371 p.
46. Fish S. Is There a Text in This Class? The Authority of Interpretive Communities. / Stanley Fish. – London: Harvard University Press, 1980. – 394 p.
47. Frye, Northrop. Anatomy of Criticism: Four Essays. Princeton Paperbacks. / Northrop Frye. 1st Princeton pbk. ed. Princeton, N.J.: Princeton UP, 1971.
48. Gadamer, Hans-Georg. Truth and Method. Trans. / Hans-Georg Gadamer. Joel Weinsheimer and Donald G. Marshall. 2nd ed. New York: Crossroad, 1989. – 346 p.
49. Grabowicz G. G.Toward the History of Ukrainian Literature. / George G. Grabowicz. – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1981. – 265 p.
50. Heidegger M. Being and Time / Martin Heidegger. - Wiley-Blackwell; New Ed edition, 1978. – 590 p.
51. Hume D. A Treatise Human Nature. / David Hume. – Dover Publications, 2003. – 480 p.
52. Husserl Edmund. Phenomenology of Internal Time Consciousness / Edmund Husserl. – Indiana University Press, second print, 2019. – 189 p.

53. Ingarden Roman. The Literary Work of Art: An Investigation of the Borderlines of Ontology, Logic, and Theory of Language / Roman Ingarden. – Evanston: Northwestern University Press, 1973. – 415 p.
54. Iser W. Der Akt des Lesens – Theorie ästhetischer Wirkung./ Wolfgang Iser. – Munich: Wilhelm Fink Verlag, 1976. – 358 p.
55. Iser W. Der implizite Leser. Kommunikationsformen des Romans von Bunyan bis Beckett./ Wolfgang Iser – Munich: Fink, 1972. – 420 p.
56. Iser W. Fictionalizing: The Anthropological Dimension of Literary Fictions / Wolfgang Iser // *New Literary History* Vol. 21, No. 4. – The John Hopkins University Press, 1990. – P. 939-955.
57. Iser W. How to do theory / Wolfgang Iser. Malden, MA/Oxford: Blackwell, 2006. – 211 p.
58. Iser W. Interaction between Text and Reader / Wolfgang Iser // *Prospecting: From Reader Response to Literary Anthropology*. – Johns Hopkins University Press, 1993. – P. 31-41.
59. Iser W. *Prospecting: From Reader Response to Literary Anthropology* / Wolfgang Iser. - The Johns Hopkins University Press, 1993. – 328 p.
60. Iser W. Staging Politics. The Lasting Impact of Shakespeare's Historical Plays / Wolfgang Iser. New York: Columbia University Press, 1993. – 224 p.
61. Iser W. The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response / Wolfgang Iser. – Johns Hopkins University Press, 1978. – 239 p.
62. Iser W. The range of Interpretation / Wolfgang Iser. – New York: Columbia University Press, 2001. – 280 p.
63. Iser W. Towards a Literary Anthropology. / Wolfgang Iser // *Prospecting. From Reader Response to Literary Anthropology*. – JHU Press, 1993. – P. 262-284.
64. Iser W. What is Literary Anthropology? The Difference between Explanatory and Exploratory Fictions / Iser Wolfgang // *Revenge of the Aesthetic: The Place of Literature in Theory Today*, 2000. – P. 157-177.

65. Jauss H.-R. *Toward an Aesthetic of Reception* / Hans Robert Jauss. – University of Minnesota: Press Minneapolis, 2005. – 230 p.
66. Jefferson A. *Modern Literary Theory: A Comparative Introduction* / Ann Jefferson. - Batsford Ltd; 2nd Revised edition edition, 1986. – 240 p.
67. Kuhn, T. S. *The Structure of Scientific Revolutions* / Thomas Kuhn. – University of Chicago Press, 1996. – 212 p.
68. Lebkowska A. *Between the Anthropology of Literature and Literary Anthropology* / Anna Lebkowska. // 2. – 2012. – P. 30–43.
69. Lewis P. *The Cambridge Introduction to Modernism* / Pericles Lewis. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007. – 300 p. – (Cambridge Introductions to Literature).
70. Locke J. *An Essay Concerning Human Understanding*, ed. R. S. Woolhouse / John Locke. – London: Penguin, 1998. – 816 p.
71. Lotman, Jurij M. *The Structure of the Artistic Text*. Trans. Gail Lenhoff and Ronald Vroon. Ann Arbor / Jurij Lotman., 1977. – 297 p.
72. Markowski M. P. *Anthropology and Literature* / Michał Paweł Markowski. // Centrum Humanistyki Cyfrowej. – 2012. – №2. – C. 85–93.
73. Matthew A. *Essays in Criticism* / Arnold Matthew // *The Function of Criticism at the Present Time* / Arnold Matthew. 2007. – 344 p.
74. Pater W. *Appreciations: With An Essay On Style* / Walter Horatio Pater. – Trieste Publishing, 2017. – 280 p.
75. Oort R.V. *The Use of Fiction in Literary and Generative Anthropology: [An Interview with Wolfgang Iser]* / Richard Van Oort // *Antropotics: The Journal of Generative Anthropology*. – 1998. – №2. – P. 50-64.
76. Riffaterre M. *Semiotics of Poetry (Advances in Semiotics)* / Michael Riffaterre. - Indiana Univ Pr; Reprint edition, 1984. – 352 p.
77. Rosenblatt, L. *The Reader, The Text, The Poem: The Transactional Theory of the Literary Work*. / Louise M. Rosenblatt. - Southern Illinois University Press; Paperback Ed edition, 1978 – 232 p.

78. Said, Edward W. "Presidential Address 1999: Humanism and Heroism." PMLA 115 3 (2000). – P. 285-291.
79. Sartre, Jean Paul. The Imaginary: A Phenomenological Psychology of the Imagination. / Jean Paul Sartre. Revised by Arlette Elkaïm Sartre. Trans. Jonathan Webber. London: Routledge, 2010. – 240 p.
80. Schiller F. On the Aesthetic Education of Man (Dover Books on Western Philosophy) / Friedrich Schiller. Dover Publications; Dover Books on Western Philosophy edition, 2004. – 160 p.
81. Schwab G. If Only I Were Not Obligated to Manifest: Iser's Aesthetics of Negativity / Gabriel Schwab. – New Literary History, 2000. – P. 73-74.
82. Sontag S. Against Interpretation and other essays. / Susan Sontag. – New York: Penguin Classics, 2009. – 336 p.
83. Winner, Thomas G. Literature as a source for anthropological research: the case of Jaroslav Hašek's *Good soldier Švejk* // Literary Anthropology: A New Interdisciplinary Approach to People, Signs, and Literature. – 1988. – 254 p.
84. Woolf Virginia. Mrs. Dalloway and Essays / Virginia Woolf. – London : Penguin Books Ltd, 2012. – 208 p.
85. The Critic as Ethnographer [Электронный ресурс] / Richard Van Oort // New Literary History. – 2004. – №4. – P. 621-661. – Режим доступа: https://onlineacademiccommunity.uvic.ca/rvanoort/wpcontent/uploads/sites/27/08/2013/12/Critic_as_Ethnographer.pdf